

**UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
DEPARTAMENT-CATEDRA UNESCO PENTRU SCHIMBURI
INTERCULTURALE ȘI INTERRELIGIOASE
PROGRAM DE MASTER:
COMUNICARE INTERCULTURALĂ ÎN CONTEXTUL INTEGRĂRII EUROPENE**

**BELGIA - REPERE PENTRU O METODOLOGIE
INTERCULTURALĂ**

COORDONATOR: Prof. Dr. MARTIN HAUSER

AUTOR: CĂTĂLIN MAXIM

**BUCUREȘTI
iunie 2006**

CUPRINS

CUPRINS	/ 2
INTRODUCERE	/ 3
CONCEPTUL CULTURAL EUROPEAN	/ 6
CONTEXTUL TERMINOLOGIC	/ 6
DEMERSURI INSTITUȚIONALE PENTRU O CULTURĂ EUROPEANĂ	/ 8
ÎNTEGRAREA EUROPEANĂ ȘI VOINȚA POLITICĂ	/ 9
IDENTITATEA NAȚIONALĂ BELGIANĂ ȘI POLITICUL ÎN CONTEXTUL UNIunii EUROPENE	/ 12
DEZAVANTAJUL ISTORIC ÎN CONCEPȚIA IDENTITĂȚII NAȚIONALE BELGIENE	/ 12
POLITICUL RAPORTAT LA IDENTITATEA NAȚIONALĂ ȘI EUROPEANĂ	/ 14
DETERMINISMUL GEOGRAFIC AL BELGIEI	/ 17
DETERMINISMUL MACRO-GEOGRAFIC AL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL	/ 17
DETERMINISMUL GEOGRAFIC INTERN	/ 19
PROBLEMELE ISTORIEI INTERCULTURALE ÎN BELGIA	/ 21
„DOMINAȚIILE STRĂINE”	/ 21
SENTIMENTUL NAȚIONAL FLAMAND ȘI WALLON	/ 23
AMBIVALENȚA LITERATURII BELGIENE	/ 28
PROBLEMA IMIGRANȚILOR	/ 30
BELGIA – INSTITUȚII	/ 33
SISTEMUL ADMINISTRATIV - O SITUAȚIE LA ZI	/ 33
PARTIDELE POLITICE ȘI PROVOCĂRILE LOR	/ 35
BELGIA - MODEL DE DEMOCRAȚIE CONSOCIAȚIONALĂ	/ 38
BELGIA CONSOCIAȚIONALĂ ÎN TEORIA POLITICĂ A LUI AREND LIJPHART	/ 38
DEMOCRAȚIA CONSOCIAȚIONALĂ – O SOLUȚIE ÎN SOCIETĂȚILE PLURALE?	/ 40
CONSTITUȚIA ROMÂNIEI DE LA 1866 – APLICARE A PATERNULUI CULTURAL AL BELGIEI ÎN ISTORIE?	/ 43
BELGIA ȘI ROMÂNIA PÂNĂ LA CONSTITUȚIA LUI 1866	/ 43
BELGIA ȘI CONSTITUȚIA ROMÂNIEI DE LA 1866	/ 44
CONCLUZIE	/ 48
ANEXE	/ 51
BIBLIOGRAFIE	/ 54

INTRODUCERE

O problemă tot mai acută a zilelor noastre și în același timp tot mai diluată de diverși factori ai lumii contemporane este cea a identității. Fie ele elemente cu care ne naștem (familie, națiune, timp și spațiu), fie ele dobândite (educație, formație), omul se va identifica într-un anumit moment sau tot restul vieții cu un principiu călăuzitor, cu un model existențial, fie numai cu lipsa lui. Fiind ființe sociale, oamenii vor cultiva mereu relațiile interumane sub variatele lor aspecte. A-l descoperi pe celălalt este nu numai o datorie socială, dar și o necesitate ontologică. Determinările amintite sunt acelea care vor face aceste relații mereu noi și fascinante în forma și conținutul lor. Și aceste determinări reprezintă elementele interculturalității ca fenomen care leagă la nivel planetar cele mai diferite culturi.

A găsi modalitatea prin care aceste aspecte pot fi transformate în procedee și metode concrete de comunicare interculturală reprezintă o provocare la care trebuie să fie dat un răspuns pe măsură. Mai întâi, studiul acestui fenomen – interculturalitatea – trebuie susținut de o bază metodologică potrivită, care presupune, în primul rând, în opinia autorului acestui studiu, o abordare multi și interdisciplinară.

Este adevărat că globalizarea impune o anumită etică a relațiilor, dar este și mai adevărat că interculturalitatea poate salva globalizarea de la a fi un proces eminentemente închis sau, mai bine spus, interculturalitatea, ca fenomen și procedeu independent, recrează și înnoiește permanent lumea din ce în ce mai secularizată, adică, poate fi la acest moment soluția contemporaneității marcată de puternice non-conflicte interculturale.

Pomind de la un caz extrem de relevant, precum Belgia, care prezintă specificul unor relații interculturale definitorii între flamanzi și walloni, cu o istorie interculturală evidentă și cu probleme care astăzi se leagă în foarte mare măsură de interculturalitate, se pot aduna câteva repere generale pentru demonstrarea acestei idei. De asemenea, este important de văzut în ce măsură un anumit tip de studiu intercultural poate fi sau nu aplicat în alte cazuri ce prezintă similitudini de conjunctură istorică, socială, politică sau de altă natură.

Lucrarea nu-și propune să fie exhaustivă, însă referințele bibliografice sunt suficiente pentru a putea avansa și demonstra ideile amintite.

Contextul unei analize interculturale pentru Belgia presupune o situație terminologică a spațiului de referință european. Primul capitol, **Conceptul cultural european**, va identifica o seamă de probleme inerente construirii unei imagini de ansamblu pentru situarea oricărei țări în contextul cultural european. Este posibil să se cerceteze care tip de concepte are o relevanță actuală pentru nuanțarea unui concept cultural European. Nivelul instituțional este în măsură să identifice necesitățile specifice culturale. Cum trebuie ridicată întrebarea culturală: Europa culturilor sau cultura europeană, ce anume se întreprinde pentru demersul cultural european și ce situații-problemă generează, și, mult mai important, cum ar putea fi rezolvate ele? Acestea sunt câteva întrebări care solicită un răspuns. Politicul are statutul și poziția de a rezolva și media aceste situații. Este important de nuanțat ce direcții generale adoptă el pentru un

concept cultural european coerent, ce soluții propune pentru cea mai interesantă problemă interculturală a Europei – diversitatea.

Capitolul cu titlul **Identitatea națională belgiană și politicul în contextul Uniunii Europene** se ocupă cu găsirea acelor elemente care și-au pus amprenta asupra viziunii belgiene despre integrarea europeană. Care atitudine a fost impusă de mersul istoric pentru conturarea unei identități structurale, cum se identifică ea astăzi, cum a fost transferată această situație într-un fenomen constructiv pentru națiunea belgiană? De asemenea, este important de subliniat trendul politic față de identitatea națională și față de ceilalți factori care se raportează implicit la ea. Cum este influențată raportarea la Uniunea Europeană prin prisma acestei probleme?

Determinismul geografic al Belgiei pornește de la ideea că nu pot exista două țări identice în aceleași condiții de spațiu și timp, iar Belgia este influențată din punct de vedere geografic de mai mulți factori. Cum afectează acest aspect din punct de vedere cultural, ce fel de conflicte sunt generate, cum se realizează armonizarea situațiilor limită, ce exemplu este relevant și suficient pentru o înțelegere generală?

Problemele istoriei interculturale în Belgia propune o analiză succintă a celui alt aspect al determinismului, anume cel temporal-istoric. Care este atitudinea belgiană asupra influențelor externe, cum anume conduc aceste dominații străine la o identitate comună, de ce reprezintă aceste momente puncte importante în istoria interculturală a Belgiei? Problema apariției și dezvoltării unui alt tip de naționalism în cadrul celui patern belgian este extrem de sensibilă. Care este procesul prin care aceste naționalisme foarte specifice se afirmă, care este raportarea lor reciprocă, de ce este justificabil un astfel de proces, care sunt diferențele generatoare lui? Diferențele lingvistice sunt diferențe culturale evidente. Care este relevanța sublinierii istorice a nuanței lingvistice interculturale, care sunt elementele inerente unei astfel de analize, ce fenomene specifice se pot identifica și în ce măsură probează ele nuanța duală interculturală belgiană? Problema minorităților imigrante în Belgia rămâne o problemă care poate fi interpretată istoric, generând un anumit tip de argumentație pentru interculturalitatea belgiană. Din ce rațiuni este necesară atingerea problemei imigranților, care sunt legăturile dintre cadrul general mondial/continental și Belgia în cazul acestei probleme, de ce este fundamentală o anumită soluție pentru o asemenea problemă, cum reflectă situația Belgiei această problemă, care sunt avantajele și dezavantajele confruntării cu problema imigranților?

Capitolul **Belgia – Instituții** va avea în vedere modalitățile prin care Belgia își manageriază problema interculturală. Care sunt principalele instrumente ale administrației belgiene, ce competențe se atribuie fiecăreia, ce probleme specifice apar? Aparatul politic belgian este format din partide politice separate pe aceleași criterii interculturale. Care este viziunea acestora asupra unor probleme precum identitatea națională, influența internațională sau integrarea europeană?

Capitolul **Belgia – model de democrație consociațională** analizează teoria politică a lui Arend Lijphart conform căreia Belgia este un model pentru acel tip de democrație pe care îl identifică drept consociațională. Care sunt trăsăturile definitorii pentru acest tip de democrație, cum se integrează Belgia în această tipologie, cum se manifestă cazul Belgiei? De asemenea se impune cercetarea viabilității acestui tip de democrație și în special cazul Belgiei pentru alte situații. Ce anume presupune criteriul

pluralismului cultural pentru democrația consociațională, de ce Belgia nu poate fi decât un studiu de caz pentru democrația consociațională?

Capitolul **Constituția României de la 1866 – aplicare a paternului cultural al Belgiei în istorie?** încearcă o aplicare principială a modelului belgian de democrație interculturală asupra altui caz, cel al României, cu care Belgia are multe în comun. Cum au evoluat legăturile dintre cele două țări până la momentul 1866, care sunt reperele luate în calcul în afirmarea posibilității aplicării unui caz specific precum Belgia asupra României, care sunt elementele prin care pot fi puse în paralel sau în dependență cele două constituții la momentul respectiv: română și belgiană? De ce nu se poate aplica un studiu de caz peste un altul?

Deși lucrarea nu-și propune meritul unei analize exhaustive interculturale asupra Belgiei și nici identificarea tuturor elementelor culturale cu greutate în fenomenul interculturalității acestei țări, totuși își arogă responsabilitatea unei viziuni deschise pentru studiile ce vor urma și, cadrează cu proiectul Departamentului-Catedra UNESCO din cadrul Universității din București, care are în vedere identificarea caracteristicilor țărilor europene în scopul contribuției la o metodologie interculturală ulterioară.

CONCEPTUL CULTURAL EUROPEAN

Conceptul cultural european este sintagma unui proces continuu, care are în centru, din punct de vedere istoric, o perioadă extinsă, identificabilă cu durata dintre momentul identificării primilor locuitori ai Europei și momentul contemporaneității. Este un proces continuu, întrucât elemente noi apar în permanență, purtând cu ele valențe de interpretare noi și, implicit, posibilități continue de reevaluare.

Din punct de vedere geografic conceptul cultural european este pus în relație cu teritoriul geografic al Europei între limitele sale naturale.

CONTEXTUL TERMINOLOGIC

În Europa atâtor națiuni, așa cum este cea de astăzi și așa cum se vrea cea de mâine, se vehiculează termeni și noțiuni cu un bagaj semantic foarte puternic și în același timp flexibil, astfel încât relativismul cultural pe care-l constata etnologia decadelor 1950¹ se păstrează împreună cu un alt element fundamental – drepturile omului, el însuși un concept caracteristic al timpului Europei Unite. De altfel, crearea, începând cu 1945, la nivel european și internațional a unor organisme precum UNESCO sau Consiliul Europei, vine să anticipeze un drum bine intenționat al conceptului cultural european, în care politicul va avea un cuvânt din ce în ce mai important.

Politicul, în calitatea sa de purtător și valorificator al culturii naționale, va fi de cele mai multe ori un instrument pentru cultură; însă, politicul însuși este generat de istoria culturală, nu numai cea de la nivel local-național, ci chiar prin influențe puternice din spațiul istoriei culturale de la nivel planetar. Constatarea acestei interdependențe istorice - cultural-politic-religios - și în contextul actual, îndreptățește posibilitatea unei diagnoze semantice europene pentru identificarea cadrului general în care sunt înțelese dialogurile interculturale în Europa.

La solicitarea UNESCO, etnologul Claude Lévi-Strauss demonstrează bazele rasismului și ale colonialismului în eseu din 1952 cu titlul *Race et histoire*². El aduce o critică *evoluționismului* ca principiu pentru că acesta reclamă necesitatea unui progres continuu, însemnând chiar mutații³, însă Lévi-Strauss concluzionează că nu există o direcție unică a progresului și nici o civilizație exemplară, care să poată susține principiul evoluționismului. Mai mult, el consideră evoluționismul a fi o tentativă de suprimare a *diversității culturilor*, întrucât a considera că stadiile de dezvoltare diferite ale societăților umane, despărțite istoric și/sau geografic, sunt în ele însele etape ale unui proces unitar de dezvoltare, bunăoară evoluționismul, solicită convergența acestor societăți în același

¹ Claude Lévi-Strauss, *Race et histoire*, Mayenne, Denoël, 1952, p. 127 apud Pamela Sticht, *Culture européenne ou Europe des cultures? Les enjeux actuels de la politique culturelle en Europe*, L'Harmattan, 2000, p. 27.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 33 apud Pamela Sticht, *Culture européenne...*, p. 27.

punct, scopul unic, ajungându-se la ideea că diversitatea este negată prin sine însăși, fiind doar aparentă.⁴

O descriere sintetică făcută de Olivier Clément culturii de astăzi poate fi folosită ca motto al unui stil de viață contemporan: “totul este deschis”, exprimând prin aceasta o oarecare dificultate a afirmării culturii în contextul tot mai complex indus de afirmarea diversității europene.⁵

Acest tip de cultură al zilelor noastre este caracterizat de postmodernism, exprimat într-un multiculturalism greșit înțeles. Alain Finkielkraut demonstrează în lucrarea sa din 1987, *La défaite de la pensée*, că problema conceptului cultural de astăzi este înglobarea a două sensuri care sunt opozabile reciproc, și anume este vorba despre locul gândirii, rațiunii în spațiul cultural: cultură *cu* sau *fără* rațiune⁶.

Acest mod de a interpreta un concept foarte important pentru persoana umană determină aspecte caricaturistice sub aspectul percepției, dar alarmante sub analiza fondului; este hilară ușurința cu care se trece de la jogging la religie, de la cultură la deltaplan, dar în același timp este chestionabil principiul consumist care generează nevoia de a inter-schimba aceste elemente într-un ritm halucinant.

*Contra-cultura*⁷, căci așa ar putea fi numit acest fenomen, este un concept raportat direct la aspectul facil al culturii, adică la acel tip de cultură „ușor de înghițit” în virtutea faptului că timpul liber de care dispune omul modern este foarte scurt și, cu atât mai mult, foarte prețios, remarcându-se necesitatea indusă pentru o *cultură de consum*, o subcultură în alți termeni.

Se poate constata, chiar la un nivel superficial, că împăcarea celor mai disparate elemente într-un individ extrem de mobil și fără credo, lipsit printr-o „îndoctrinare” progresivă de o apartenență sănătoasă, creează un stil de viață modern în care cultura, religia, națiunea și celelalte elemente definitorii se evaporă și lasă locul unui nihilism ființial. Este probabil singurul neajuns pe care fenomenul *globalizării* îl aduce lumii de astăzi, inclusiv celei din spațiul european.

Nihilismul cultural a devenit parte integrantă a multor sisteme de referință culturală și se raportează la fenomenul dezvoltării telecomunicațiilor, în special a internetului, care a transformat relația omului cu mediul înconjurător și raportarea sa la cultură. În aceste timpuri se constată că niciodată în istorie culturile și civilizațiile n-au fost într-o comunicare de asemenea anvergură și intensitate, astfel că este inerent caracterul general și dezorganizat, apărând rețele interculturale izolate, iar frontierele naționale devenind din ce în ce mai puțin evidente.⁸ Aceasta analiză subliniază subțierea sentimentului diversității culturale și nu numai, și face în același timp identificabilă o altă nuanță, aceea a unui anarhism cultural în sensul dizolvării identității.

⁴ *Ibidem*, pp. 23-24 apud Pamela Sticht, *Culture européenne...*, p. 28.

⁵ “Cultura seculară este o cultură multiplă, eterogenă, tipic non-totală; o cultură în care nu se mai poate realiza o ierarhie a cunoștințelor într-un sistem unificat și autoritar: fiecare cunoștință, fiecare abordare a realului relevă norme care-i sunt intrinseci.” în Olivier Clément, „A mărturisi într-o societate secularizată” (traducere de Iulian Nistea după *Contacts*, nr. 144/1988), în *Vestitorul Ortodoxiei*, X (1998), nr. 206-207, p. 3.

⁶ Alain Finkielkraut, *La défaite de la pensée*, Paris, Gallimard, 1987, pp. 149-150 apud Pamela Sticht, *Culture européenne...*, p. 31.

⁷ *Ibidem*, pp. 29-30.

⁸ Pamela Sticht, *Culture européenne ou Europe des cultures? Les enjeux actuels de la politique culturelle en Europe*, L'Harmattan, 2000, p. 32.

Conceptul de *civilizație* comportă astăzi nuanța implicită de *supra-național*, adică reprezintă un ansamblu de fenomene sociale care nu caracterizează un organism social determinat, ci ele se întind pe spații care depășesc teritoriul național și se manifestă în perioade de timp care depășesc istoria unei singure societăți.⁹ Avantajul unei asemenea accepțiuni este faptul că este argument suficient pentru o egalitate a culturilor diferite și evită întoarcerea spre un concept etnic al națiunilor, punând totodată bazele unei structuri politice supranaționale.¹⁰

Relevanța cadrului general european, și prin extensie planetar, face rațională reacția Europei, din punct de vedere cultural, către o identificare la nivel continental a elementelor culturale specifice într-un sistem unitar, centrat pe dialogul intercultural. De asemenea, această conjunctură ideatică implică factorii politici decizionali într-un proces solicitant a multe resurse. Ce anume generează aceste resurse, cum este gestionat acest proces, care pârghii sunt mai eficient folosite, sunt întrebări al căror răspuns poate fi anticipat printr-o analiză specifică.

DEMERSURI INSTITUȚIONALE PENTRU O CULTURĂ EUROPEANĂ

În acest context al înțelegerii unor fenomene ale vieții sociale și culturale, Europa trebuie să facă față acestei provocări, deloc ușor abordabile, pentru a salvarda cultura și pentru a-și găsi țelul, fie ca o Europă a culturilor, fie ca o cultură europeană. În acest sens există dorința și demersurile unui *proiect cultural european*, dar ceea ce este mai greu de realizat este însăși armonizarea diferitelor concepții asupra acțiunii acestui proiect.

Europa se caracterizează printr-o diversitate culturală care presupune identități și entități naționale, regionale și locale, care, după experiența ultimului Război Mondial, au făcut imposibilă fondarea Europei pe o identitate culturală comună. În acest moment identitățile culturale naționale și regionale coexistă cu cea europeană, coexistență exprimată în principiul subsidiarității¹¹ și al complementarității din articolul 128 al Tratatului de la Maastricht și din articolul 151 al Tratatului de la Amsterdam.¹²

Din același motiv însă se constată lipsa unei politici culturale europene, acțiunile comunitare reflectându-se doar în disponibilitatea pentru dialog și în schimburi artistice interculturale ori în finanțarea proiectelor de dimensiune europeană și care afirmă istoria și moștenirea comună. Însă există eforturi (chiar la nivel privat) în sensul găsirii unei formule pentru trasarea unei linii de politică culturală coerentă.¹³

În urma unor studii făcute de către Consiliul Europei și UNESCO, se constată o apropiere a structurilor politicilor culturale și o tendință spre principiul unei descentralizări, implicit spre principiul federal. În același timp, institutele culturale naționale

⁹ Emile Durkheim și Marcel Mauss în P. Bénétou, *Histoire de mots: culture et civilisation*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 1975, p. 147 apud Pamela Sticht, *Culture européenne...*, p. 28.

¹⁰ Pamela Sticht, *Culture européenne...*, p. 28.

¹¹ Acest articol specifică faptul că în domeniile în care nu are precizată puterea absolută, Comunitatea Europeană va acționa mai degrabă în interesul Comunității decât în cel național, lăsând deciziile care privesc statele să fie luate în interesul cetățenilor lor, chiar dacă este vorba despre un context federal. Vezi http://europa.eu/scadplus/treaties/maastricht_en.htm#subsidiarity

¹² Pamela Sticht, *Culture européenne...*, p. 62.

¹³ *Ibidem*.

se re pozi ționează prin raportare la contextul european, ceea ce înseamnă ideea unui dialog între culturi, adică interculturalitate, însă statele își promovează cultura națională în scopul situării în contextul european¹⁴, neexistând în cadrul lor decât percepția de la nivel european a dialogului și a schimbului intercultural, fenomen care nu atinge și o nuanță mai profundă de care este nevoie în demersul unei Europe unite sub orice formă. Astfel că se impune cu necesitate o înțelegere mai largă a fenomenului interculturalității și o conturare mai precisă a unor politici culturale unitare și neechivoce, pentru ca elementele aparent contradictorii să poată căpăta o relevanță, în cazul de față, europeană.

Poate una dintre etapele importante a fost atinsă atunci când s-a încercat fundamentarea unui institut european, după modelul celor naționale. *Institutul European al Culturii* este un proiect ambițios care necesită, însă, foarte multă grijă. Au existat demersuri în concretizarea acestui proiect, traduse, de pildă, în semnarea unei carte de către directorii de centre naționale culturale sau în faptul că din 1996 există chiar mass-media care prezintă proiectele culturale comune. Cu toate acestea, probleme importante de fond încă nu au fost rezolvate.¹⁵

Există două tendințe opuse care apar într-un asemenea proiect: pe de o parte, valorizarea identităților locale și dreptul la diferențiere, iar, pe de altă parte, dreptul la o identitate comună și la o cultură universală.¹⁶

Este foarte importantă în acest punct modalitatea prin care politicul contribuie la aspectele interculturale și comunitare. O accentuare prea mare a aspectelor identitare naționale poate duce la blocarea elaborării unei politici culturale europene sau poate numai la negocieri terminologice aprinse. Dar și riscul de a anula diferențele, de a le nivela și a le transforma este la fel de mare.

Demersuri precum Institutul European al Culturii dar și dialogurile permanente și diferitele instrumente și ocazii create pentru a facilita acest dialog și această intercomunicare culturală vin să sprijine ideea că există necesitatea cunoașterii și a înțelegerii celuilalt. Desigur, există și altfel de motivații ale acestor raporturi interculturale mai puțin nobile, dar la această problemă se poate găsi o soluție numai prin cooperarea politicului.

Astfel că devine relevantă viziunea politicului față de problema integrării europene sub aspect cultural și față de exprimarea ei la nivel de civic.

INTEGRAREA EUROPEANĂ ȘI VOIŢA POLITICĂ

Există două chestiuni care solicită atenția în această discuție; una dintre ele este întrebarea dacă integrarea europeană a fost de-a lungul timpului un proces care s-a materializat în virtutea inerției sau a fost un act deliberat al guvernelor.¹⁷ Cu siguranță, participarea statelor în mod voluntar la acest proiect a fost condiționată în mod diferit,

¹⁴ *Ibidem*, p. 89.

¹⁵ *Ibidem*, p. 114.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images of Consensus: Belgium and Its Views on European Integration*, in Kjell Goldmann, Karin Gilland, *Nationality versus Europeanization: the national view of the nation in four EU countries*, Stockholm University, Department of Political Science, Stockholm. 2001, p. 179.

întrucât interesele inițiale au fost diferite. Cu timpul, aceste interese s-au transformat, s-au rafinat, aproape s-au uniformizat și se exprimă doar în termeni de o mai bună comunicare interculturală și de un nivel de trai mai ridicat.

Cea de-a doua problemă ridicată de spiritul analitic în mediile academice față de integrarea europeană este întrebarea: ce fel de voință politică este hotărâtoare? Această întrebare solicită posibilitatea a trei răspunsuri: mai întâi opinia lui Morgenthau „gândiți și acționați în termeni de interes definit ca putere”¹⁸; al doilea răspuns poate fi cel al lui Moravcsik, adică al interesului predominant economic și comercial al guvernelor¹⁹; și cea de-a treia posibilitate este ideea că internaționalismul, înțeles ca program pentru pace și securitate, poate naște integrarea²⁰.

Aceste trei răspunsuri par a fi legate în mod sistematic de ideologiile politice de un anumit tip ale partidelor politice europene, ceea ce duce mai departe la ipoteza că apropierea de problema integrării a unei țări ține de un echilibru al ideologiilor, deci al partidelor, iar acest echilibru depinde prea puțin de concepțiile istorice de identitate națională sau de concepțiile geopolitice ale rolului internațional.²¹

Competitivitatea globală și dezintegrarea socială nu oferă climat favorabil constituirii libertății. Încrederea însă da: participarea activă în grupul social de apartenență, capacitatea grupului de a garanta câteva reguli fundamentale de conviețuire și de a-i conduce pe cei care fac parte din el printr-un anumit tip de autoritate. Societățile moderne se găsesc în fața a două alternative: dezvoltare economică în libertate politică, fără coeziune socială și/sau dezvoltare economică și coeziune socială, fără libertate politică, tipică modelului asiatic. Se surprinde tendința unor europeni de a adopta modelul al doilea, cu prețul sacrificării unora din drepturile și libertățile cele mai sfinte ale tradițiilor lor.²²

Aspectul economic este puternic în oricare demers ce ține de politic. Jeremy Rifkin în *Era accesului*²³ analizează tendințele noii economii: în secolul XXI vor exista două mutații fundamentale: I. transformarea în marfă a relațiilor umane, monopolizarea ideilor și exploatarea patrimoniilor intelectuale; II. înlocuirea proprietății, bunurilor și banilor prin servicii, în care marketingul și accesul separat la stiluri de viață diferite vor caracteriza ansamblul relațiilor sociale. “Marea noutate constă în necesitatea tehnologică de a construi o democrație policentrică, altfel spus, un sistem de guvernare desfășurat ca rețea.”²⁴

¹⁸ „think and act in terms of interest defined as power” în H. J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 3rd edn., Alfred A Knopf, New York, 1961 apud Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images...*, p. 179.

¹⁹ A. Moravcsik, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, UCL Press, London, 1998 apud Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images...*, p. 180.

²⁰ K. Goldmann, „Nationalism and Internationalisation in Post-Cold Europe” *European Journal of International Relations*, vol. 3, no. 2, 1997 apud Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images...*, p. 180.

²¹ Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Image...*, p. 180.

²² Ralf Dahrendorf, *Cvadratura cercului globalizării*, în *Gândirea socială a Bisericii. Fundamente, documente, analize, perspective*, vol. realizat și prezentat de Ioan I. Ică jr. și Germano Marani, Deisis, Sibiu, 2002., p. 447.

²³ Jeremy Rifkin, *Era accesului* apud Teodor Baconsky, *Puterea schismei – Un portret al creștinismului european*, Editura Anastasia, București, 2001, p. 318.

²⁴ Teodor Baconsky, *Puterea schismei...*, p. 318.

Soluții la nivel politic există și aceasta este dovada preocupării vii și active a sferei politicii pentru rezolvarea problemei probabil cea mai arzătoare și mai importantă a timpurilor contemporane: diversitatea culturală, cu precădere identificabilă în Uniunea Europeană prezentă și, în special, în cea viitoare.

Diversitatea culturală este o „bogăție”, care trebuie să funcționeze în contextul unei civilizații coerente consolidată de solidaritate, iar acest deziderat ar putea fi realizat în Europa prin stabilitatea *multiculturalismului civic*, având posibilitatea ca individul să aibă o viață deplină (la nivel civic) „în cadrul unei civilizații și a câtorva mii de culturi.”²⁵

Analizând puțin modalitatea realizării dezideratului stabilității în contextul multiculturalismului, politicul are soluția „la obiect”. În cazul unor culturi surori, multiculturalismul civic poate fi aplicat prin strategia proiectelor comune, modalitatea de acțiune prin care se identifică anumite interese comune extra-culturale de către reprezentanții acelor culturi pentru ca prin efort constructiv comun să se poată ajunge la o cunoaștere, acceptare și respect reciproc. În cazul culturilor care nu prezintă apropieri culturale evidente, construcția stabilității va pleca de la dialogul intercultural, care este instrumentarul cunoașterii reciproce; acesta va asigura acomodarea pentru instituții compatibile.²⁶

Aspectul relevant al oricărui demers politic în Europa va fi observația pertinentă și fundamentală prin care, în momentul identificării unui model al său, Europa va trebui să găsească înțelepciunea prin care să nu-l transfere, ci să ofere asistență acolo unde este nevoie pentru ca acest model să se refacă, dacă este cazul, sau să lase loc altui model mai potrivit.²⁷

Politicul trebuie astfel să înțeleagă că fundamentarea acțiunilor pe care le întreprinde stă în servirea motivațiilor principiale: democrația și nivelul de trai al populației pe care o reprezintă, aspecte care implică astăzi nuanța interculturală și interreligioasă mai mult ca oricând.

Așadar, conceptul cultural european solicită mai mult decât un dialog al culturilor, poate chiar o congruență a politicilor naționale în principii și acțiuni pentru determinarea pozitivă a unei interculturalități fiabile. Contextul actual impune acest mod de gândire, acest stil de viață, iar eforturile care se fac pentru a studia și aplica interculturalitatea dovedesc din plin acest lucru. Rămâne de analizat în ce măsură în structurile intime ale culturilor naționale se poate integra și poate exista acest concept și în ce măsură supra-identitatea europeană îl afectează.

²⁵ Adrian Severin, *Stabilitatea și sfidările multiculturalismului civic în Europa*, în Rudolf Poledna, François Ruegg, Călin Rus, *Interculturalitate - cercetări și perspective românești*, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 26.

²⁶ *Ibidem*, p. 25.

²⁷ „Europa va fi indispensabil să observe că problema ei nu este aceea de a-și transfera modelul — odată găsit — în jumătatea estică a continentului sau în alte părți ale lumii, ci de a asista state sau societăți partenere de acolo în realizarea de instituții compatibile bazate pe un set împărtășit de valori și executate cu *cărămizile tradițiilor naționale*” în *Ibidem*.

IDENTITATEA NAȚIONALĂ BELGIANĂ ȘI POLITICUL ÎN CONTEXTUL UNIUNII EUROPENE

Preocupările explicitării viziunii sau perspectivei naționale, adică aflarea răspunsului la întrebarea de ce viziunile naționale sunt așa cum sunt, au dus la concluzia că percepțiile asupra identității naționale, asupra independenței și asupra influenței internaționale au surse diferite și nu pot fi explicate prin raportare la celălalt.²⁸

Astfel că este dificil să deducem modalitatea de a aborda problema integrării europene doar din diferențele dintre concepțiile privitoare la identitățile naționale ale statelor.²⁹

Prin urmare, o încercare de evaluare pertinentă a identității naționale poate fi făcută ținând cont în primul rând de istoria statului și/sau a națiunii, care determină această concepție și o modelează în timp. De asemenea, încadrarea într-un spațiu mai larg geografic și de politică internațională oferă încă o nuanță importantă conceptului de identitate națională.

În cazul Belgiei, câteva repere istorice pot sublinia și motiva concepția actuală a belgienilor de națiune/identitate națională belgiană, iar felul în care politicul o percepe și reacționează față de fenomenul integrării europene devine important pentru o analiză interculturală a Belgiei.

DEZAVANTAJUL ISTORIC ÎN CONCEPȚIA IDENTITĂȚII NAȚIONALE BELGIENE

Concepția *identității naționale* trebuie văzută ca un rezultat al complexului de factori socio-istorici. În momentul în care Carol cel Mare (742-814) a lăsat imperiul pe mâna celor trei fii ai săi, Europa a fost împărțită în mod inevitabil în poli divergenți, est și vest, care au început să se lupte pentru partea centrală, care includea și Belgia. A fost un moment critic ce a adus cu sine și modificări la nivel cultural, Belgia resimțindu-le în timp și fiind marcată prin faptul că aparatul partidelor politice au perceput-o și au acționat mai târziu în virtutea ideii că Belgia este o *țară mică și vulnerabilă*.³⁰

Acest moment istoric se traduce într-un lanț de idei directe ulterioare, printre care aceea conform căreia integrarea europeană este singura modalitate de a rezolva problema acestei vulnerabilități, reflectându-se în convingerea că integrarea este un domeniu numai al politicii de securitate și al afacerilor externe.³¹ Discuția rămâne o perioadă la nivelul care exclude în mare măsură cultura, asigurându-se doar minimum de satisfacere a necesităților: siguranță internațională.

Dar Europa și ceea ce reprezintă ea este mai mult decât securitate, este prosperitate, ceea ce a însemnat pentru Belgia același lucru ca și pentru majoritatea țărilor

²⁸ Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images of...*, p. 177.

²⁹ *Ibidem*, p. 168.

³⁰ *Ibidem*, p. 137.

³¹ *Ibidem*.

care aderă la construcția europeană, adică atenuarea unei vulnerabilități economice a unui stat mic.³²

În general toate partidele politice belgiene văd astăzi în problema vulnerabilității economice o realitate, deci este inevitabil în act. Astfel că răspunsul nu este neparticiparea Belgiei la procesele globalizării, ceea ce ar putea cauza poate colaps economic, dacă se are în vedere dependența de comerțul internațional, și în special cu țările vecine; ci, în mod necesar, trebuie asigurate căi de a trata globalizarea deschis și vizionar, adică astfel încât să se poată profita de pe urma acestui fenomen, iar Europa, Uniunea Europeană și integrarea europeană reprezintă astfel de soluții fiabile.³³

Indiferent de motivațiile economice, cu oarecare greutate, Belgia presupune soluțiile amintite și din necesitatea internă a unei stabilități sau – în formularea lui Wilfried Martens – : “A federal country as Belgium needs a grand project which transcends it. Otherwise it comes awkward to keep the country together.”³⁴

Unul dintre aspectele istorice care conferă aura tragicului pentru concepția identității naționale belgiene este, fără îndoială, întemeierea ca stat a Belgiei la 1830. Datorită elementelor geo-strategice, Belgia a fost parte a unor frământări europene foarte importante. Astfel că politica externă a Belgiei este explicabilă prin faptul că poziția geografică a făcut-o victimă a conflictului marilor puteri, de două ori într-o generație prinsă în tumultuoasa perioadă a Războaielor Mondiale.³⁵

Mai ales în Franța, Belgia a fost considerată foarte des drept un stat creat în mod artificial, fără identitate națională sau voință națională. Aceasta pentru că, începând cu secolul XIX, criteriile pentru recunoașterea unei naționalități (națiuni) sunt în general două: limba comună și existența spațial-temporală a statului care, sub o formă sau alta, și-a afirmat existența istorică o anumită perioadă de timp ca independentă. Dar Belgia a fost creată având la bază un alt tip de *motivație*, după francezi, aceasta dovedindu-se a fi următoarea: *Belgia nu trebuie să fie anexată Franței*, ceea ce reprezenta dorința marilor puteri pe la 1830.³⁶

Din păcate, ideea că Belgia nu a avut o *viață națională* înainte de secolul XIX este greșită, și mai trist este faptul că a fost încurajată și cultivată ca prejudecată chiar de imnul național al Belgiei – *La Brabançonne* – așa cum a fost cântat începând cu 1860, moment în care textul a fost modificat în sensul amintit: „Après des siècles d’esclavage, Le Belge sortant des tombeaux...”³⁷

Astfel, un moment istoric, aparent fără legătură directă cu Belgia, i-a determinat acesteia dezvoltarea ulterioară în mod esențial, marcând o anumită atitudine națională care devine parte din concepția belgiană despre identitatea națională. O țară mică și vulnerabilă, având necesitatea să facă parte din proiectul Europa și să participe efectiv la el, prin acest act legitimându-și chiar existența și prosperitatea.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, pp. 137-138.

³⁴ Citat la Dewatcher 1992 apud Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images of...*, vezi nota 14, p. 157.

³⁵ Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images of...*, p. 178.

³⁶ Stengers, Jean, *Belgian national sentiments*, in Lijphart, Arend (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium: The dynamics of Cultural Divided Society*; Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1981, p. 46.

³⁷ *Ibidem*, p. 47.

Nu este de mirare faptul că interesul și implicarea Belgiei în activitățile care țin astăzi de integrarea europeană sunt evidente. Aflându-se printre primii membri ai Uniunii Europene, Belgia a compensat dezavantajul său istoric, transferându-l în sfera opusă, a unei atitudini anticipative, iar clasa politică face eforturi pentru a păstra acest obiectiv pe ordinea de zi.

POLITICUL RAPORTAT LA IDENTITATEA NAȚIONALĂ ȘI EUROPEANĂ

Perspectiva națională asupra independenței poate fi subsumată în parte ideologiei politice, un fenomen mai degrabă transnațional. Există în acest sens un model transnațional cu aspect de curbă, identificabil în linii mari: un centru pro-european format din social și creștin-democrați împreună cu liberali, flancați de o parte și de alta de către o dreaptă și o stângă naționaliste, pro sau anti-europene. Acest model se regăsește sub două forme: mai întâi, această curbă este localizată la diferite nivele în țări diferite; în al doilea rând, în politicile naționale, raportarea la integrarea europeană este rezultatul unui echilibru național al puterilor cu ideologii diferite.³⁸

Este cu atât mai mult cazul Belgiei de a se identifica cu un echilibru relativ între forțele sale politice și culturale. Însă, se constată că partidele politice se identifică mult prea mult cu regiunile belgiene pentru a putea exista o viziune belgiană unitară, astfel că și-n discuțiile despre integrarea europeană se strecoară aceeași lipsă de importanță a elementului identitate națională, principalul aspect rămânând identitatea politică.³⁹

Raportată la țări precum Suedia, de pildă, care are o idee foarte precisă despre ceea ce înseamnă să fii suedez, Belgia prezintă o serie de clivaje care duc chiar la problema existenței cu adevărat a națiunii belgiene,⁴⁰ constatând încă dificultatea de a depăși condiționările istorice și culturale.

Acestea sunt regăsite în diferite nuanțe și în felul în care belgienii percep și tratează integrarea europeană. În Belgia există două idei care sprijină gândirea politică, iar ele corespund conceptelor de sprijin afectiv sau utilitarist pentru integrarea europeană.⁴¹

Ideea *sprijinului afectiv* este convingerea că Europa este un scop în sine, este cadrul unei noi identități europene, dar nu un superstat, ci o componentă a unui sistem evoluat de guvernare, în care suveranitatea este împărțită în spiritul conceptului subsidiarității al Creștin-Democraților.⁴²

Cea de-a doua idee, cea *utilitaristă*, este reprezentată de viziunea că integrarea europeană și aspectele sale supranaționale implicite sunt mijloace ale aceluiași scop: un scop predominant național (ideea este susținută de analiza belgiană asupra Europei supranaționale ca modalitate de a răspunde problemelor globalizării, redistribuirii veniturilor și protecției mediului).⁴³

³⁸ Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images of...*, pp. 178-179.

³⁹ *Ibidem*, p. 156.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 167-168.

⁴¹ L. N. Lindberg și S. A. Scheingold, *Europe's Experimental Union: Rethinking Integration*, Routledge, London, 1970 apud Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images of...*, p. 170.

⁴² Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images of...*, pp. 170-171.

⁴³ *Ibidem*.

Deși viziunea Belgiei asupra lărgirii integrării europene este ambiguă, ea este interesată de instituțiile Uniunii, implicit de aspectele care țin mai mult de o adâncire, o consolidare a aspectului integrării europene.⁴⁴ Este aspectul fundamental pe care îl accentuează Belgia din rațiunile amintite; o aprofundare a Uniunii este prioritară față de o extindere care poate aduce încă un factor de opoziție sau dificultate în procesul adâncirii Uniunii.

Dar această dorință a Belgiei de găsim și implementare a soluțiilor de adâncire a Uniunii este, pe lângă necesitatea sa particulară, și o problemă care trebuie rezolvată din rațiuni principiale: atâta vreme cât Europa nu poate să reziste pe baze de fundamentare culturală, politică, civică, ea nu poate să dăinuie în timp nici economic - rațiunea inițială instrumentală a Uniunii.

Există patru feluri de a aborda integrarea europeană printre membrii Uniunii Europene începând cu anii '90, putând fi caracterizate drept tipice: europenizat (precum Belgia), tradițional (precum Suedia), pragmatic (precum Irlanda) sau contradictoriu (precum Austria).⁴⁵

Astăzi există tendința de a vedea în apropierea de Europa un element care cuprinde și viziunea despre independența națională, care chiar o anticipează sub multe aspecte. În țări ca Austria, Belgia și Suedia, viziunea despre independență este ideologică pe cât este de națională, acest lucru însemnând că viziunea este raportată la un sistem de credințe care se presupune că explică și schimbă lumea,⁴⁶ adică având motivații extrem de puternice fundamentate pe o bază de idei și credințe ce le conferă autoritatea și puterea de acțiune a unor ideologii.

Se constată de asemenea că, față de reglementarea pieței la nivel european, în Belgia și Suedia există o internaționalizare liberală de stânga ce favorizează economiile globalizate și instituțiile politice puternice; pe de altă parte, există opoziția evidentă față de piața și instituțiile cu baze naționaliste în Belgia, Irlanda, Austria.⁴⁷ Această precizare de interes economic vine să confirme ideea anterioară și să o exemplifice.

De fapt, în cele patru țări amintite (Austria, Belgia, Irlanda și Suedia), în spațiul politic se vorbește prea puțin despre concepția națională. Există trei argumente care demonstrează afirmația de mai înainte: mai întâi, viziunile pentru identitățile naționale funcționează ca instituții politice; în al doilea rând, declarațiile cu autoritate și luările de poziții publice în problema identității sunt esențiale pentru o instituționalizare; și, în al treilea rând, instituționalizarea este la rândul ei esențială pentru un impact politic.⁴⁸

Declarațiile despre identitatea națională care există pot fi încadrate într-una din cele două categorii: etnică sau civică. Identitatea etnică, în accepțiunea de astăzi a termenului, circumscrie percepția comunității bazată pe o istorie comună, o cultură comună, limbă comună și/sau o religie comună. Identitatea civică reprezintă felul în care societatea este organizată.⁴⁹

Aplicând această paradigmă Belgiei, putem constata că această țară nu se subordonează niciuneia sau putem formula pozitiv această idee prin afirmația conform

⁴⁴ *Ibidem*, p. 172.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 166.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 176.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 177.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 168.

⁴⁹ *Ibidem*.

căreia concepția belgiană este mixtă, undeva între elementele acestei paradigme. Viziunea națională belgiană, așa cum se manifestă ea, se aseamănă întrucâtva cu cea a unei țări care este vulnerabilă și împărțită; identitățile regionale joacă un rol foarte important în dezbaterile politice.⁵⁰

Cât privește concepția despre influența națională pe care cele patru state o împărtășesc, aceasta se evidențiază în ideea contribuției la eforturile conjugate decât la ideea jucării unui rol independent, cu atât mai mult cu cât se pare că aceasta ar fi singura modalitate realistă, pentru niște țări mici, de a-și administra chestiunile internaționale.⁵¹

Europa oferă această posibilitate a eforturilor conjugate și o legitimează dându-i o autoritate de principiu: mai multe țări acționează pentru un scop comun prin participarea cu mijloace specifice. Este un principiu extrem de util țărilor mici și totodată este uzat și de către cele mari, având de cele mai multe ori caracterul de legitimare a acțiunilor întreprinse decât participarea la un crez comun.

În contextul în care Belgia se transformă ca națiune legitimându-se tot mai mult prin instrumentele și principiile Uniunii Europene, fenomen care este unul strict vest-european, există constatarea că în această parte a Europei, cu mici excepții, se trece de la cultura independenței la cultura interdependenței. Acest lucru nu este valabil pentru partea de răsărit a bătrânului continent, pentru care suveranitatea rămâne fundamentală.⁵²

Acest lucru poate explica o oarecare lipsă de coerență a concepției de identitate națională în cazul Belgiei și dificultățile reale și constante care decurg în mod firesc din această chestiune.

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Ibidem*, p. 173.

⁵² „Dincolo de toate acestea, statele Occidentului, chiar dacă mai sunt afectate de unele puseuri naționaliste, au părăsit într-o foarte mare măsură cultura independenței spre a trăi în cultura interdependenței. Pentru Răsăritul european, în schimb, independența statului națiune și caracterul absolut al suveranității sale rămân trăsături esențiale ale identității atât la nivelul elitei politice cât și la acela al mentalului popular.” în Adrian Severin, *Stabilitatea și sfidările...*, p. 14.

DETERMINISMUL GEOGRAFIC AL BELGIEI

A defini, a identifica și a raporta reciproc *spațiile de cultură* sau *ariile culturale* și, mai ales, a desprinde concluzii relevante cu privire la interacțiunea pe care la un anumit moment dat o au este o sarcină dificilă, la a cărei rezolvare însă geografia culturală⁵³ face un prim efort de elucidare.

Elementele de comparație ne furnizează conceptul de origine geografică al felurilor de viață (tipuri, genuri), care se traduce în studiul legăturilor stabilite între comunitățile umane prin mijloace proprii și luând în considerare tipul de adaptare operat de ele.⁵⁴

Cultura este determinată de timp, adică de istorie, și nu poate fi abordată în mod sincer făcând abstracție de componenta sa temporală. De aceea, geografii, care se ocupă cu studiul geografiei culturale, pentru a putea explica similaritățile și variațiile în cultură trebuie să adopte o perspectivă istorică.⁵⁵

Determinismul geografic presupune explorarea a încă unui aspect extrem de important al vieții unui stat ca Belgia, care este rezultat al alăturării unor spații geografice vecine diferite ca populație și substanță culturală, mai întâi olandezi și francezi, mai apoi și germani.

DETERMINISMUL MACRO-GEOGRAFIC AL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

O abordare raportată în mod direct la spațiul geografic-cultural al Belgiei va oferi posibilitatea aprofundării culturale ținând cont de unele aspecte specifice ale teritoriului belgian și de influența acestuia asupra contextului cultural belgian.

Momentul care poate sublinia acest aspect este în mod evident un moment de criză, iar cel care va fi menționat va fi (Belgia și) Primul Război Mondial.

Belgia se situează la intersecția unor importante căi de comunicație și la frontiera dintre spațiile culturale germanic și latin, fiind un teritoriu de întâlnire pentru marile țări vecine, Franța și Germania.⁵⁶ „Trait d’union, tampon, barrière, entre les deux grands rivaux, la Belgique a même intégré dans sa conscience les impératifs nés de sa

⁵³ Un studiu aprofundat al acestui domeniu oferă o serie de informații utile pentru o cultură specifică și are în general o listă de teme: geografia populației, geografie politică, agricultură, religie, limbaj și limbă maternă, geografie etnică, folclor, geografie urbană, ecologie, industrie, geografie culturală. „Tiparele spațiale în cultură, dezvăluite de harta regiunilor culturale, se reflectă în arhitectura peisageră culturală, presupune o interpretare ecologică, implică răspândirea culturală și sugerează integrarea culturală.” Vezi studiul citat în continuare, p. 31. Pentru un studiu introductiv în geografia culturală vezi Terry G. Jordan, Lester Rowntree, *The human mosaic: a thematic introduction to cultural geography*, Harper & Row, Philadelphia, 1990.

⁵⁴ Jean René Trochet, *Aires culturelles et civilisation traditionnelles*, Ellipses, Paris, 2000, p. 4.

⁵⁵ Terry G. Jordan, Lester Rowntree, *The human mosaic...*, p. 30.

⁵⁶ Marie-Thérèse Bitsch, *La Belgique entre la France et l’Allemagne: 1905-1914*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1994, p. 11.

localisation au point de faire de sa neutralité politique le moyen de vivre entre deux géants et même l'essence de son existence.⁵⁷

Astfel că acest determinant⁵⁸ pentru Belgia, poziția geografică între cei doi mari giganți, va fi acel element care se va regăsi de-a lungul timpului în conștiința poporului belgian.

Un punct important în relația tripartită a Belgiei în triunghiul Belgia-Franța-Germania, în preajma Primului Război Mondial, era desigur dezvoltarea economiei, mai precis o dezvoltare sectorială inegală, care ducea la situații în care diplomația politică nu putea exista. Pe de o parte, puterea industrială a Germaniei făcea aproape imposibilă o concurență din partea Belgiei, fenomen care deschidea doar opțiunea pentru Belgia de a se transforma într-unul din cei care desfăceau pe piață produse germane și, inevitabil, acest lucru ducea la sacrificarea propriei industrii. Pe de cealaltă parte, puterea bancară covârșitoare a Franței făcea din bancherii belgieni doar elemente derizorii și un atu minor de suplimentare a pieței asigurate de francezi.⁵⁹

Belgia este atrasă în confruntarea dintre Franța și Germania mai ales prin atitudinea celor două, care încearcă fiecare s-o atragă în sfera sa de influență, însă nu prin alianțe diplomatice și militare, ci printr-un efort de a crea o solidaritate fondată prin afinități culturale, interese economice comune, simpatii politice. Acest fenomen va genera inevitabil și permanenta nesiguranță a poziției Belgiei, de unde și bănuiala continuă din partea ambelor vecini că pactizează cu rivalul.⁶⁰

Asemenea presiune externă solicită un consum neconvențional de resurse: timp, intelectualități, și generează incertitudini. Este vorba despre o diplomație tipică impusă de un spațiu geografic-cultural specific unui teritoriu cu puternice influențe culturale externe. Se poate constata o asemănare cu România, iar la nivel istoric chiar se poate identifica similaritatea între Belgia și România în aceeași perioadă istorică și conjunctură politică: războiul mondial.

Franța ajunsese în anii dinainte de război să încerce și, în parte, să reușească stabilirea unei filiațiuni între mica Belgie și marea Franță: sursele de informare din presa francofonă belgiană sunt franceze, prezența majoritară franceză de la Expoziția internațională care s-a ținut în Belgia, istoria Belgiei reliefată în strânsă legătură cu vecinul de la sud.⁶¹

Mentalitățile colective deformează de cele mai multe ori percepția realității, iar acest fenomen a fost identificat și-n rândul convingerilor franceze care afirmau o anumită preferință a belgienilor pentru paternitatea franceză. În mod evident, belgienii simțeau și în zorii războiului mondial că un viitor fericit s-ar putea produce doar în condițiile în care ar exista o înțelegere între trei parteneri la același dialog, însă cei doi vecini nu putea să se gândească decât la satisfacerea interesului lor național, ignorând o soluție mai complexă, precum cooperarea.⁶²

⁵⁷ Prefață semnată de profesorul René Girault în Marie-Thérèse Bitsch, *La Belgique entre...*, pp. 7-8.

⁵⁸ Spunând obiectiv se are în vedere faptul că, pentru o țară, aspectul situației geografice este independent de voința cuiva. Chiar și în momentul în care, într-un moment sau altul al istoriei, apare situația extinderii sau a concentrării teritoriului din varii motive, în principiu spațiul geografic-cultural rămâne același și este determinat de factori extrem de dificil de influențat.

⁵⁹ Prefață semnată de profesorul René Girault în Marie-Thérèse Bitsch, *La Belgique entre...*, p. 9.

⁶⁰ Marie-Thérèse Bitsch, *La Belgique entre...*, p. 13.

⁶¹ Prefață semnată de profesorul René Girault în Marie-Thérèse Bitsch, *La Belgique entre...*, p. 9.

⁶² *Ibidem*, p. 10.

Dacă geografia a avut *inspirația* să plaseze o țară ca Belgia între doi vecini *ireconciliabili*, atunci o politică de neutralitate este un lucru foarte delicat și fragil. În anii precedenți Războiului, oamenii de afaceri belgieni au putut spera într-o colaborare armonioasă între cei trei parteneri întrucât numărul întreprinderilor triangulare crescuse, societățile financiare belgiene se internaționalizaseră și multinaționalele erau prezente și asociau interese belgiene, franceze și germane deopotrivă. Dar, naționalismul a putut să pătrundă în mediile de afaceri și a destabilizat o potențială antantă politică, ce ar fi urmat în mod logic celei economice.⁶³

Momentul în care trebuie să alegă cum să uzeze de neutralitatea ei militară apare pentru Belgia, iar posibilitățile nu erau numeroase și ridicau anumite probleme. Astfel, varianta propusă de generalul de Witte sugera renunțarea la neutralitate de bună voie, ceea ce dădea posibilitatea alegerii alianței considerate cea mai capabilă de a proteja interesele vitale ale Belgiei; potențialitatea alegerii taberei însă aducea neliniște pentru mediile guvernamentale, dar a continuat să reziste ca variantă, deși întrerupea o tradiție bine ancorată în istoria Belgiei, anume menținerea unui echilibru suficient între părți.⁶⁴

Dar a fost aleasă varianta propusă de Rege și anume votarea unei legi care instaura serviciul militar generalizat; acest lucru dubla practic efectivul armatei, ceea ce dădea politicului mijloacele necesare de a decide fără presiuni din partea puterilor externe care-i garantau numai formal neutralitatea.⁶⁵ Practic, puterea pe care o primea prin varianta neutralității făcea din Belgia un jucător destul de important și în același timp extrem de vulnerabil, elemente imposibile în cazul unui scenariu în care ar fi ales de bună voie varianta de a deveni teren de război.

Poate dacă Belgia s-ar fi găsit într-un alt spațiu geografic, ipoteză greu de susținut prin absurditatea sa, lucrurile s-ar fi petrecut altfel și poporul belgian nu ar fi fost modelat de permanenta necesitate de a susține un echilibru între oricare două sau mai multe părți participante la un conflict dat; de altfel, orice problemă este identificată ca potențial conflict, și deci necesită negocierea echilibrului.

DETERMINISMUL GEOGRAFIC INTERN

Acest principiu, al negocierii soluțiilor, funcționează până acolo încât în Belgia necesitatea asigurării acestui echilibru este o trăsătură națională de caracter: „Although in Belgium is not a nest of civil wars, by temperament and by tradition we Belgians are inclined toward internal quarrels; however, we recoil before spilt blood, and we hate authoritarianism and police regimes. Furthermore, over a long period of time we have developed a remarkable aptitude for negotiation, which contributes to solutions which never satisfy everybody but which are generally accepted. Hopefully this model will lead to succes in the reforms of our institutions.”⁶⁶

⁶³ *Ibidem*, p. 10.

⁶⁴ Marie-Thérèse Bitsch, *La Belgique entre...*, pp. 516-517.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ André Molitor, *The Reform of the Belgium Constitution*, in Lijphart, Arend (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium: The dynamics of Cultural Divided Society*; Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1981, p. 145.

La nivelul micro-geografic al Belgiei, întrucât există unul, determinismul geografic este identificabil mai ales în raporturile dintre comunitățile componente: wallonă, flamandă și germană, raporturi care corespund teritorial fiecărei comunități în parte. Federalismul belgian merge însă mai departe, creând chiar probleme la nivel de națiune prin respirarea unui aer flamand cu iz de națiune⁶⁷.

Există o atracție către Olanda și Franța a Flandrei și a Walloniei, și către Germania a teritoriului vorbitor de limbă germană, prin faptul că există o influență paternală a teritoriilor originale din care au făcut parte, care nu a fost anihilată de momentul 1830 când belgienii și-au spus pe nume. Este vorba despre un aspect interesant, anume cum au făcut ruptura și cum au acceptat-o, acesta fiind specific poporului belgian.

Alte aspecte ale determinismului geografic cultural intern vor fi menționate și analizate în celelalte capitole. S-a dorit doar sesizarea existenței a două tipuri de determinism geografic: unul explicit dat de geografia externă a Belgiei și unul de nuanță internă.

Experiența Belgiei în medierea unor spații culturale foarte diferite este de necontestat. Putem oare să folosim această experiență ca etalon pentru situații similare? Sau poate este vorba despre încă un caz specific din care pot fi reținute anumite subtilități utilizabile în alte contexte? În orice caz, cazul Belgiei este esențial în demersul construirii unei metodologii interculturale, oferind, și din punct de vedere geografic, posibilitatea nuanțării culturale atât de necesară astăzi.

⁶⁷ Problematika identității naționale a flamanșilor belgieni a fost atinsă în capitolul **Identitatea națională belgiană și politicul în contextul Uniunii Europene**.

PROBLEMELE ISTORIEI INTERCULTURALE ÎN BELGIA

Istoria reprezintă cronologia faptelor culturale ale unui spațiu relativ ca întindere, dar identificabil prin caracteristici comune ale oamenilor care trăiesc pe el. Astfel că atunci când se conturează o istoricitate, se poate identifica și o cultură specifică ce poate fi observată în spațiul ce nu-i servește numai de teritoriu care o delimitează de alte culturi, ci spațiul îi devine componentă intimă, determinându-i trăsăturile cele mai importante.

Istoria poate oferi o cheie potrivită de interpretare a fiecărei culturi sau cel puțin un punct necesar oricărui demers în acest sens. Este firesc să fie urmărită evoluția unei culturi, cu atât mai mult cu cât este identificabilă istoric, pentru că punctul de vedere istoric permite o raportare în timp real la alte culturi și poate explica anumite trăsături ale societății culturii respective.

Belgia presupune, atunci când se face referire la ea, aspectul bicultural⁶⁸, ceea ce ar însemna *o alăturare a două culturi distincte într-un spațiu unitar după principiul proporțiilor egale (sau aproape egale)*.⁶⁹ Acest aspect face din Belgia un stat unic, chiar dacă mai există cazuri de state în care aspectul multicultural este identificabil. Belgia rămâne unică, nu numai prin imposibilitatea de a concepe o altă Belgie în aceleași condiții de spațiu și timp, dar poate pentru că ea este sau poate fi la un moment dat acel exemplu care să dea coerență proiectului european sub diversele lui aspecte.

Însă atunci când biculturalismul (multiculturalismul) reprezintă structural Belgia, se va ridica problema existenței reale a unui popor belgian și a unui stat corespunzător. Există voci care militează, cu argumente, pentru ambele teorii.

Pentru a le identifica pozițiile, este important de urmărit, după cum este firesc în cadrul istoric, apariția și dezvoltarea sentimentului național, ca parte a procesului natural de constituire a unui stat, cel puțin în perioada istorică în care Belgia s-a hotărât să apară. Este important de identificat apoi sentimentul național wallon și cel flamand în istoria Belgiei, literatura belgiană sub influența acestei separări culturale și, de asemenea, comportamentul general al minorităților imigrante.

„DOMINAȚIILE STRĂINE”

Prima problemă importantă care trebuie analizată în istoria Belgiei cu potențiale influențe interculturale este cea care poate fi identificată prin „les dominations

⁶⁸ Când este utilizat termenul *bicultural* și derivații săi în caracterizarea Belgiei, se va avea în vedere mai ales cele două mari comunități: wallonă și flamandă, însă raporturile între acestea două sunt aplicabile în mare măsură și celei de-a treia comunități, cea vorbitoare de limbă germană; folosirea termenului *bicultural* subliniază mai ales poziționarea primelor două mari comunități.

⁶⁹ *bicultural* = „belonging to or combining two distinct cultures in a single region in equal or nearby equal proportions” in Webster’s New World Dictionary of the American Language, 2d college ed. apud Reginald De Schryver, *The Belgian Revolution and the emergence of Belgium’s biculturalism*, in Arend Lijphart (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium: The dynamics of Cultural Divided Society*; Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1981, p. 13.

étrangères”, un fenomen care ridică o seamă de întrebări. Dominațiile străine nu presupun decât asupra a unui stat de către altul, însă viziunea belgiană asupra acestei chestiuni este foarte nuanțată. Dominațiile străine, cu referire strictă la Belgia, sunt, în opinia lui Jean Stengers, niște legende întrucât Belgia în secolul al XVI-lea și la 1718 a avut conducători care au trăit în afara „țării”, motivele fiind însă obiective: aceștia erau suverani ai Spaniei, sau, mai târziu, ai Austriei. Acest lucru nu i-a împiedicat pe belgieni să-i considere totuși *princes naturels*, adică suverani de drept, ca unii ce erau moștenitori legitimi ai ducilor și conților diferitelor forme statale ale Evului Mediu, din spațiul belgian. Argumentația se extinde prin precizarea că în afara câtorva înalți oficiali, trimiși de către suveran, aparatul administrativ, justiția, poliția și celelalte instituții aveau caracter național, fiind formate cu aport exclusiv local. Practic, ceea ce vedeau Belgienii și mai ales ceea ce experimentau la nivel de percepție era o formațiune statală încheată, nicidecum o dominație externă.⁷⁰

Conștiința unei formațiuni statale a determinat la belgieni nașterea națiunii, ceea ce era un proces firesc: oamenii care trăiau împreună și împărtășeau același destin politic deveneau o comunitate cu caracteristici comune, adică un *noi*, o națiune.⁷¹

De asemenea, un alt moment care argumentează percepția belgienilor asupra acestor dominații străine poate fi plasat la sfârșitul secolului XVIII, când sentimentul național belgian crescuse și era mai ușor identificabil în Revoluția Brabantă, o revoltă împotriva împăratului Austriei Iosif II (1765-1790), văzut și tratat ca un tiran al poporului și nu ca fiind o ocupație străină. În conștiința belgienilor s-a cristalizat concepția conform căreia ei nu se află sub ocupație străină, ci numai au un conducător de altă naționalitate. Deși Revoluția Brabantă nu a avut finalitatea unei revoluții glorioase, literatura revoluționară a acestei perioade accentuează prezența unui sentiment național belgian.⁷² Acest lucru ar fi fost cu greu de conceput în contextul unei dominații sau asupra străine, care cu siguranță ar fi constatată și mai ales ar fi temperat asemenea manifestări ale spiritului.

Încă un argument este acela subliniat de Stengers, prin care evidențiază desfășurarea în perioada de *cetățenie franceză* (1795-1814) a unui concurs al poezilor, având tema *Belgienii*; aspectul scos în evidență este în primul rând acordul autorităților franceze pentru acest eveniment, ceea ce se traduce în recunoașterea dreptului belgienilor de a-și comemora gloria istoriei lor.⁷³

Uniunea cu olandezii în Regatul Olandei (1815-1830) nu a dus la îndeplinire gândul regelui William I (1815-1840) de a amalgama populația belgiană și de a o transforma în populație olandeză. Ceea ce s-a întâmplat a fost un alt fel de amestec produs însă între belgieni și locuitorii Principatului Episcopal al Liège-ului, stat cu un sentiment național aparte, dar care la 1830 devine belgian.⁷⁴ Încă o ocazie pentru belgieni de a demonstra viziunea lor asupra imixtiunilor de origine străină de neamul lor.

Astfel că, dominațiile străine, percepute contextual de către belgieni, au fost pretexte pentru întărirea unei conștiințe naționale, mai întâi sub aspectul aceluiași destin

⁷⁰ Jean Stengers, *Belgian national ...*, pp. 47-48.

⁷¹ *Ibidem*, p. 48.

⁷² *Ibidem*, p. 49.

⁷³ *Ibidem*, p. 50.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 52.

politic, apoi sub impresia populară a unei națiuni care are maturitatea să reacționeze unitar și să genereze în celelalte popoare reacția potrivită față de ea.

Urmarea firească va fi observată în Revoluția națională a lui 1830, care este anul în care belgienii au înflorit ca națiune. Fiul regelui William I, prințul de Orange, tratând problema „mișcării” belgiene (numind-o eufemistic așa și nerecunoscându-i înadins caracterul de revoluție pentru că era direct interesat de acest lucru) și făcând demersurile necesare pentru a fi acceptat drept conducător al organismului ce ar fi putut rezulta în urma acestei mișcări, se adresa belgienilor printr-un manifest în care el însuși considera că participanții la această acțiune și-au luat puterea de luptă din sentimentul de naționalitate. Sentimentul mândriei naționale este foarte puternic la această dată, element important, dar și firesc în urma unei realizări de mare calibru.⁷⁵

O asemenea atitudine pentru dominațiile străine a făcut posibilă evaluarea naționalismului belgian în secolul al XIX-lea, prin cele trei elemente care permit evaluarea unui asemenea curent și care sunt firești la acest nivel al procesului formării statale: (1) *dezvoltarea unei mitologii naționale* (de tipul: însuși Cezar a vorbit despre vitejia și curajul belgienilor)⁷⁶; (2) *păstrarea integrității naționale*: un exemplu fiind faptul că în 1839 regele William recunoaștea în sfârșit legitimitatea statului belgian, dar cerea evacuarea provinciilor numite Marele ducat al Luxemburgului și Limburgul Olandez; acest eveniment a fost considerat tragedie națională pentru belgieni, ei încercând să le recupereze la 1919; din păcate aceste teritorii pierduseră sentimentul apartenenței la națiunea belgiană; (3) *reacția unanimă a belgienilor împotriva amenințărilor străine*, și este vorba în special despre Franța și pretențiile ei asupra paternității culturale asupra Belgiei și chiar asupra teritoriului.⁷⁷

Se poate concluziona că unul dintre motoarele principale, care a așezat poporul belgian pe drumul constituirii unei națiuni și a unui stat unitar, și care presupune implicațiile interculturalității, a fost instituția „dominațiilor străine”.

⁷⁵ *Ibidem*, pp. 52-53.

⁷⁶ O împărțire a istoriei Belgiei, așa cum este vehiculată ea astăzi, o găsim la Henry Dorchy, care în a sa *Histoire des Belges, Dès origines à 1991* alocă un spațiu important elementului mitologic și anume prezența belgienilor încă din cele mai vechi timpuri:

- Populația Belgiei în timpurile preistorice (de la origini până în secolul I a. Chr.)
- Belgienii în Imperiul Roman (sec. I a. Chr. – sec. IV p. Chr.)
- Belgienii și statul franc (sec. IV – IX)
- Principatitatea belgiană în epoca feudală (sec. IX – XII)
- Perioada emancipației orașelor belgiene (sec. XII – XIV)
- Principatele belgiene aduse împreună de ducii de Bourgogne (1384 – 1477)
- Crearea și dezbinarea Țărilor de Jos sub Habsburgii de Spania (1477 – 1714)
- Țările de Jos de Sud și Habsburgii Austriei (1714 – 1794)
- Formarea Belgiei moderne în cadrul Imperiului francez (1794 – 1814)
- Belgienii uniți pentru moment sub olandezi (1814 – 1830)
- Regatul constituțional al Belgiei, mai întâi unit, apoi federal (1831 - 1991)

A se vedea Henry Dorchy, *Histoire des Belges, Dès origines à 1991*, De Breck-Wesmael, Bruxelles, 1991.

⁷⁷ Jean Stengers, *Belgian national...*, pp. 53-55.

SENTIMENTUL NAȚIONAL FLAMAND ȘI WALLON

Dacă până în 1830 procesul firesc al constituirii națiunii belgiene a urmat trendul obișnuit, în linii mari descris mai sus, este curios un alt proces identificabil în istoria Belgiei, dezvoltat în paralel, și anume, constituirea unui sentiment flamand și, prin cauzalitate, wallon, dar de nuanță națională.

Congresul Național de la 1830, conform descrierii lui Henri Pirenne, a întruchipat în sine tot ceea ce un popor avea nevoie în momentul nașterii sale juridice: “All belonging to the same social milieu, all speaking the same language, French, all devoted to the same cause, and for the purpose of creating a common nationality, all carefull to avoid anything divisive; the members of the assembly wanted only to be and were only Belgians”,⁷⁸.

Și totuși, elementul de limbă, care presupune implicit pe acela al diferenței culturale, va fi unul cu un cuvânt greu de spus, având până astăzi implicații fundamentale în viața Belgiei, acest aspect punând în discuție, poate astăzi mai mult ca oricând, problema existenței Belgiei ca stat. Ce înseamnă aceasta? Felul în care flamanzii și wallonii înțeleg să-și asume identitatea belgiană creează un precedent intercultural periculos. Coeziunea de care au dat dovadă în procesul firesc al formării națiunii belgiene este acum abandonată, transferată spre o afirmare a identității culturale de limbă, cu puternice rădăcini istorice. Este interesant că procesele sunt diferite în cazul fiecărei dintre cele două limbi importante ale Belgiei.

Se constată o dezvoltare inegală a *sentimentului național flamand* față de a celui wallon. Flamanzii au avut motto-ul: „Limba reprezintă identitatea absolută a unui popor”, care a pătruns, evident, prin partea germanică a Belgiei, însă el a acționat în Belgia mult mai lent decât în orice altă parte a Europei. *Wallonii*, pe de altă parte, s-au erijat în moștenitorii marii civilizații franceze, dar ei n-au luptat ca flamanzii, a căror îndârjire a generat și a alimentat sentimentul național flamand. Wallonii s-au mulțumit doar cu reacția în numele poporului belgian la cerințele și doleanțele flamanzilor, ceea ce, în mod evident, nu a dus la un sentiment național wallon bine precizat, ușor identificabil și suficient prin sine însuși.⁷⁹

Desigur, nu există o părere unanimă conform căreia Belgia ar trebui să sufere o împărțire a națiunii sale pe criterii lingvistice, noțiunea de *autonomie culturală* fiind introdusă de către Imperiul Austro-Ungar la începutul secolului XX cu sensul de autonomie locală după criterii lingvistice. Conform acestui criteriu, aspectul lingvistic este necesar, nu neapărat și suficient, pentru formarea unor noi națiuni și state în perioada respectivă.⁸⁰

În secolele XVI și XVII nu exista conștiința de *Flamand* sau *Walon* în sensul modern al termenului, deci nici popor flamand sau wallon. Nu exista nici biculturalism în teritoriul de astăzi al Belgiei, mai degrabă se poate spune că era o cultură datorată istoriei comune a provinciilor din regiune și a uniunii lor politice care s-a tradus într-o

⁷⁸ Henri Pirenne, *Histoire de Belgique*, Laurcitin, Brussels, 1926, vol 6, p. 440, apud Janet Polasky, *Liberalism and biculturalism in Arend Lijphart* (ed.), *Conflict and Coexistence...*, p. 42.

⁷⁹ Jean Stengers, *Belgian national...*, p. 60.

⁸⁰ Reginald De Schryver, *The Belgian Revolution...*, p. 14.

individualizare față de formațiunile statale vecine. În teritoriul Belgiei de astăzi nu se pot găsi argumente ale unui sentiment național flamand în această perioadă.⁸¹

Exista o puternică legătură cu limba franceză care era limba administrației în *Olanda austriacă* în zorii anexării franceze din 1794-1795. În timpul Revoluției Brabante din 1789-1790 împotriva împăratului Iosif II (1741-1790), capii acesteia erau din teritoriile vorbitoare de limbă olandeză; cu toate acestea treburile oficiale s-au derulat în limba franceză.⁸² Una dintre tabere era reprezentată de cei care susțineau ideile lui Jan François Vonck, care erau democrați și care protestau împotriva redistribuirii puterilor, motivând că nu există o reprezentare onorabilă în forurile puterii pentru toți, și care cereau drepturi egale dorind abolirea privilegiilor medievale. Însă majoritatea conservatoare din noul guvern format era în tabăra lui Henri Van der Noot și acești partizani susțineau naționalismul. Procesul de *franțuzire* forțată despărțea cele două tabere, deși cei mai mulți dintre liderii lor veneau din regiuni vorbitoare de flamandă. Vonckiştii democrați foloseau ambele limbi, pe când Vandernootiştii își abandonaseră flamanda cu care se născuseră, căci ei controlau statul, iar limba franceză le dădea un anume statut bine definit și recunoscut în administrația centrală.⁸³

Deși generalul Dumouriez le-a promis *națiunea belgiană* după prima invazie franceză, Convenția Națională – aparatul conducător al Franței – a decis anexarea Olandei austriece și a Liège-ului după a doua invazie din 1794. Nu s-a făcut o evaluare istorică a granițelor acestor țări și s-au înființat astfel în mod relativ arbitrar nouă *départements*, impunându-se franceza ca singura limbă oficială. Deși inițial motivația acestei împărțiri nu a avut nimic șovinist sau naționalist, ci doar rațiuni practice, odată cu 1789 au apărut inevitabilele rațiuni ale Revoluției Franceze, astfel încât acum se vorbește despre limba franceză ca instrument de circulație a noilor idei.⁸⁴

Este adevărat că belgienii flamanzi și belgienii waloni au luptat împotriva Revoluției franceze și a lui Napoleon, deși toată nobilimea și burghezia lor vorbeau limba franceză, și mai este adevărat că termenii „belgian flamand” și „belgian walon” erau deja folosiți, dar nu sunt destule argumente pentru luarea în serios a afirmării existenței unui popor flamand sau walon. Termenul de „flamand” se referea încă la locuitorii din spațiul vechii Olande austriece, iar cuvântul „Wallonia” nu exista ca termen încă. Este de remarcat însă sentimentul național belgian bine conturat, țara dobândind numele de „Belgia”, până acum termenul circulând doar sub calitatea de adjectiv. Între 1805 și 1807 apare și primul studiu despre Belgia: *Histoire de Belgique* al lui Laurent D. J. Dewez.⁸⁵

După colapsul Imperiului Francez, cele nouă departamente belgiene au fost supuse unui singur stat condus de regele William de Orange-Nassau, sub presiunea diplomației internaționale și a învingătorilor lui Napoleon. Dar când a fost făcut acest act nu s-a ținut seama de diferențele istorice majore dintre nordul și sudul Olandei. Această nouă situație aducea cu sine o nouă limbă oficială – olandeza – folosită cu scop de consolidare a unui teritoriu care nu stătea încheșat și cu scop de manifestare a unei conștiințe comune. Problemele apar inevitabil, și astăzi le numim biculturalism între nord

⁸¹ *Ibidem*, p. 16.

⁸² *Ibidem*, p. 17.

⁸³ Janet Polasky, *Liberalism and biculturalism*, pp. 35-39.

⁸⁴ F. Prims, *De wording van ons nationaal bewustzijn in onze gewesten*, 3d. ed., Antwerp, 1939, apud Reginald De Schryver, *The Belgian Revolution...*, p. 18.

⁸⁵ Reginald De Schryver, *The Belgian Revolution...*, pp. 17-19.

și sud pentru că nu există un spirit național olandez care să dea coerență. Până la Revoluția Belgiană, Belgia a rămas doar o provincie culturală și intelectuală a Franței, moștenire dusă mai departe de către burghezie.⁸⁶

În 1830 omul de stat francez Talleyrand afirma: „Il n’y a point des Français, des Flamands ou Hollandais (c’est la même chose) et des Allemands”.⁸⁷ Belgianii nu gândeau în mod diferit, iar evidenta diferență era văzută numai între Belgia și Olanda: două popoare diferite cu culturi separate. Un părinte fondator al Belgiei, Louis De Potter, adresa următoarele cuvinte poporului Olandei de Nord: „Reglez vos opinion, vos cultes, vos écoles, comme vous les trouverez convenable, et laissez-nous la liberté des nôtres; gardez vos moeurs, vos habitudes, votre langue, et laissez-nous notre langue, nos habitudes et nos moeurs”.⁸⁸

Constituția Belgiei din 1831 a devenit expresia arhetipală a liberalismului secolului XIX. *Articolul 23* aborda problema limbii, stipulând libertatea individuală a cetățeanului de a folosi limba la alegere.⁸⁹ Dar, acest articol, ce dădea libertate la nivelul folosirii limbii, a fost mai degrabă interpretat invers decât sensul creat de Revoluție: dând libertate limbii, de fapt se dădea libertate administrației de a folosi limba pe care o dorea, în nici un caz administrație care folosește în mod egal cele două limbi în sprijinul populației.⁹⁰ Astfel că până prin 1840 flamanda practic a dispărut din viața publică.⁹¹

Factorii religioși (Biserica Catolică belgiană împotriva Calvinilor olandezi) și socio-economi (clasele de jos) au stârnit foarte mult masele împotriva olandezilor, dar nu au fost determinante. Chiar și limba a avut un rol important. Dar Revoluția Franceză din 1830 a făcut o impresie puternică asupra belgienilor și a devenit o cauză hotărâtoare. Trebuie menționat faptul că religia⁹² a fost unul dintre diferențele capitale între sudul romano-catolic și nordul protestant ale Regatului Unit al Olandei, care a contribuit semnificativ la scindarea acestuia în 1830, când sudul s-a transformat în Belgia.

În timpul primelor trei luni care au urmat *Declarației de Independență* din 4 octombrie 1830, franceza a fost introdusă și reintrodusă ca limbă oficială în Belgia, pentru legislație, justiție, educație la vârstele mai mari și pentru forțele armate. Dar flamanda a rămas valabilă pentru învățământul elementar și administrația locală a teritoriilor flamande, cu câteva excepții.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 20.

⁸⁷ J. Stergers, „Sentiment national, sentiment orangiste et sentiment français à l’aube de notre indépendance”, *Revue Belge de Philologie et d’Histoire* 2[1950]: 993-1029 și 1[1951]: 61-92, citat de la pp. 91-92, apud Reginald De Schryver, *The Belgian Revolution...*, p. 14

⁸⁸ Lettre à Démophile, 1829 în Elias vol 1, p. 351 apud Reginald De Schryver, *The Belgian Revolution...*, pp. 22-23.

⁸⁹ Constituția Belgiei din 1830-1831, citată de Shepard B. Clough, *A History of the Flemish Movement in Belgium. A Study in Nationalism*, Octagon Books, New York, 1968, p. 5, traducere în engleză din N. L. McBain și Lindsay Rodgers, *The New Constitutions of Europe*, New York, Doubleday, Page & Co, 1923, apud Janet Polasky, *Liberalism and biculturalism*, p. 34.

⁹⁰ E. Willekens, *De Taalstrijd in Belgie 1840-1884, Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Utrecht, W. De Haan, 1955, vol. 10, p. 352 apud Janet Polasky, *Liberalism and biculturalism*, p. 43.

⁹¹ Janet Polasky, *Liberalism and biculturalism*, p. 43.

⁹² Religia majoritară în Belgia este Romano-Catolicismul cu un procent între 60 % și 75 % în rândul populației. Cu toate acestea, în 2004 se constata că doar un procent între 9 % și 12 % din populație merge în mod regulat la biserică. Există și alte religii recunoscute în Belgia: islamul cu un procent de 3,5 %, protestantismul (cu două denominațiuni: protestanți și anglicani) și iudaismul, ambele cu un procent situat sub 1 %. De asemenea există și organizații seculare. Datele despre situația religioasă în Belgia se regăsesc pe internet: http://en.wikipedia.org/wiki/Religion_in_Belgium

Leopold de Sachsen-Coburg-Gotha (1831-1865) a depus jurământul ca rege pe 21 iulie 1831. Începând cu această dată, grupurile care sperau la o alipire la Franța au pierdut teren din ce în ce mai mult, deși disponibilitatea Franței a rămas la fel de mare. De altfel, poziția Franței a fost relativ constantă în istorie față de Belgia, reclamându-i în mod „ostinato” cel puțin paternitatea culturală, dacă nu teritorială.

Evident, regele William al Olandei (1772-1843) a venit cu represalii, dar a fost nevoit să se retragă din cauza presiunii internaționale, iar 7 ani mai târziu să renunțe la pretenții și să recunoască chiar independența Belgiei.⁹³

Cu toate acestea, în secolul al XIX-lea sentimentul național flamand a crescut și are o forță considerabilă, împărtășind esențialul declarației: „Mai întâi suntem flamanzi și abia după aceea belgieni. Flamanzi suntem prin natură și prin decretul lui Dumnezeu. Belgieni suntem doar printr-un pact politic.”⁹⁴ Este vorba despre un proces de formare a unei mitologii flamande care să demonstreze și să fundamenteze un sentiment național flamand.⁹⁵

Mișcarea Flamandă, care tocmai se născuse, cerea ca limba flamandă (olandeză) să fie recunoscută oficial în Belgia. Guvernul belgian încuraja literatura flamandă ca parte a identității și culturii belgiene, dar nu a dat curs cererii făcute. Nu au existat cereri de separatism sau federalizare astfel încât să existe suficiente argumente pentru guvern să refuze cererea, dar la un moment dat chiar s-a cerut abolirea limbii franceze din teritoriile flamande. În 1840 o petiție semnată de 30.000 de flamanzi solicita restaurarea limbii lor în mod oficial, după modelul Danemarcei și al Elveției unde exista guvernare în limba specifică, o națiune multilinguală. Dar nici de data aceasta nu au fost ascultați, ba chiar au fost ignorați pentru aproape jumătate de veac, argumentându-se cu rațiuni de securitate sau pentru că ar fi nefolositor un astfel de demers.

Dar în perioada 1870-1880 s-au făcut pași importanți, deși limba franceză nu a fost scoasă din teritoriile flamande. Astfel că în 1898 a fost aprobată o lege care legaliza limba flamandă alături de cea franceză ca limbă oficială în teritoriile flamande. Printre factorii care au contribuit considerabil la concretizarea *legii egalității* a fost și așa-zisul *Flamingantism cultural* prin activitățile specifice care ținteau o creștere a unei conștiințe flamande prin mijloace non-politice: universități, știință, burse, educație populară, viață social-culturală și un accent sporit pe formarea de caractere.⁹⁶

Contextul în care Mișcarea Walonă apare este foarte diferit de cel al surorii ei vitrege flamande. Astfel, atâta vreme cât statul nu le cerea walonilor să recunoască flamanda, aceștia nu căutau probleme în ceea ce privește limba franceză. În jurul anului 1850 apare o mișcare literară walonă, preocupată de conservarea și îmbogățirea patrimoniului lingvistic walon, dar nu avea în vedere înlocuirea limbii franceze cu una *walonă*. Tot în această perioadă apare și termenul „Wallonia” pentru a desemna provinciile walone, mai puțin Bruxelles-ul.

O mișcare politică a început însă în anii '70 ai secolului al XIX-lea datorită legilor care începuseră să favorizeze flamanda. Această mișcare s-a identificat cu ideea secolului XIX a unei Belgii unitare și francofone. Practic, ea apare ca reacție la mișcarea flamandă și-și va avea sediul în Bruxelles.

⁹³ Reginald De Schryver, *The Belgian Revolution...*, pp. 23-24.

⁹⁴ Jean Stengers, *Belgian national...*, p. 57.

⁹⁵ *Ibidem*, pp. 57-59.

⁹⁶ *Ibidem*, pp. 25-29.

În 1888 se formează un program politic prin care iau ființă asociații walone, francofone, pe tot teritoriul Belgiei pentru a se menține prin orice mijloace limba franceză în spațiul public. De altfel, mișcarea flamandă avea ca obiect aceste asociații walone-francofone, nicidecum populația walonă sau Wallonia însăși.

Până după cel de-al Doilea Război Mondial conștiința walonă a rămas slabă, dar mișcarea post-belică a fost o mișcare pentru supraviețuire economică și renaștere în Wallonia, păstrând un vag caracter lingvistic prin legătura cu Frontul Francofon din Bruxelles care avea interese predominant lingvistice.⁹⁷

Se pot identifica niște diferențe între flamanzi și waloni: mai întâi, deși walonii au avut puternică influență intelectuală franceză, nu se poate spune același lucru despre cea olandeză în părțile flamande ale Belgiei. De asemenea, părți din teritoriile walone erau mult mai dezvoltate economic decât cele mai multe din teritoriile flamande, aceasta datorită politicii de industrializare promovată de regele William. Și cea de-a treia diferență constă în faptul că regiunile flamande au rămas mai supuse Bisericii Catolice decât altele. Dar aceste diferențe nu reprezintă clivaje în cultură și au existat mai multe elemente care să-i lege pe waloni de flamanzi.⁹⁸

Problema unui sentiment național flamand și/sau wallon în Belgia rămâne deschisă și astăzi, oricare ar fi argumentele pro sau contra istorice, culturale sau de altă natură, și ea determină un conflict actual care nu mai poate fi mascat și care trebuie rezolvat cu multă grijă întrucât aduce în discuție problema foarte delicată a existenței ca stat a Belgiei.

Să fie vorba de un fenomen de anticipație faptul că în 1830 belgienii și-au spus pe nume, indiferent de limba în care comunicau, iar mai târziu și-au adăugat la numele de familie „Belgia” pe cel de „flamand” sau „walon” ca prenume, după cum nota într-un vers din 1847 Antoine Clesse, iar după al Doilea Război Mondial situația a devenit mai confuză prin întărirea unei conștiințe flamande și walone?⁹⁹

Istoria Belgiei vine să explice anumite tendințe identificabile astăzi ca naționalități wallone sau flamande, dar nu se poate constitui din acest unic fapt într-un model aplicabil altor state și națiuni în gestionarea unor probleme interculturale. Acestea din urmă rămân aspecte specifice și, deși istoria este cumulul faptelor culturale, nu se poate afirma existența unui patern intercultural (belgian), ci doar posibilitatea analogiei și analizei interdisciplinare între diferitele aspecte paralele.

AMBIVALENȚA LITERATURII BELGIENE

Biculturalismul/multiculturalismul belgian nu este un produs al logicii istorice, ci mai degrabă unul de structură interioară, care are în mijloc o identitate spirituală specifică.

Dar nu puțini sunt cei care susțin aspectul conjuncturii istorice. Teoria libertății individuale a lui Verlooy a supus riscului stingerii limba flamandă și cultura pe care o

⁹⁷ *Ibidem*, pp. 29-31.

⁹⁸ Reginald De Schryver, *The Belgian Revolution...*, p. 22.

⁹⁹ *Ibidem*, pp. 31-33.

slujea. 1830 a evidențiat o moștenire paradoxală a Belgiei, exprimată prin cele două mișcări: Flamandă și Wallonă.¹⁰⁰

Belgia este un stat tri-regional, deci tri-cultural, dar populația de limbă germană din provincia Liège este redusă ca număr, deși are autonomie culturală. Biculturalismul belgian s-a dezvoltat abia după independența Belgiei și a fost un produs al contextului secolului al XIX-lea, de amestec între naționalism, liberalism, democrație politică și industrialism.

Factorii obiectivi care trebuie incluși în ecuația lingvistică-interculturală se regăsesc în istoria belgienilor în forma ei mitologică. Astfel, poate cel mai important aspect rămâne existența și persistența a două limbi în teritoriile belgiene încă de la colonizarea romană și de la așezarea germanilor. Un element deosebit de relevant este cel economic, identificat în cele două tabere în momente diferite ale istoriei, pentru flamanzi este vorba de epoca de aur în istoria economică și culturală din secolele XV-XVI și început de secol XVII, iar pentru walloni industrializarea timpurie a unor suprafețe din Wallonia contemporană. De remarcat și puternicele influențe culturale din partea Franței în provinciile walone, dar și o istorie separată a principatului Liège până în 1794. Deși este vorba despre o anumită obiectivitate, nu poate fi găsită o logică intrinsecă dezvoltării unui biculturalism sau binaționalism în Belgia.¹⁰¹

Polisistemul literar al Belgiei presupune într-o analiză șase parametri: (1) rolul Bruxelles-ului ca epicentru politic și cultural; (2) raportul dintre interacțiunea elementelor olandeze și franceze ale polisistemului; (3) fenomenul scrierii în limba franceză de către flamanzi; (4) atracția centrifugală a Franței și Olandei; (5) fenomenul prin care scriitorii belgieni trăiesc în exil la Paris sau Amsterdam; (6) participarea scriitorilor belgieni la orientările culturale internaționale.¹⁰²

De altfel, acești parametri se pliază pe o anumită periodizare în literatura belgiană. În primul rând este vorba despre perioada 1830 - sfârșitul Primului Război Mondial, în al doilea rând perioada interbelică, iar în al treilea rând perioada 1945-până azi.¹⁰³

Rolul Bruxelles-ului vorbitor de limba franceză în perioada 1830-1918 a fost important, evidențiat de mișcarea *La Jeune Belgique*.

Componenta literară franceză a fost dominantă față de cea olandeză în secolul XIX, deși câțiva autori de limbă flamandă au ajuns să fie cunoscuți la nivel european (este vorba despre Conscience, Guido Gezelle, Karel Van de Woestijne). Componenta franceză pierde din impact în perioada interbelică, iar, după această perioadă, cele două componente se dezvoltă separat și paralel.

Fenomenul de a folosi limba franceză de către flamanzi ca mijloc de exprimare artistică este la apusul său, deși pe la 1980 încă se mai identifică exponenți care îl probează.¹⁰⁴

Parisul și Amsterdamul au atras personalitățile literaturii belgiene pentru prestigiu și succes comercial. Cu toate acestea, există lupta literaturilor de exil pentru a fi

¹⁰⁰ Janet Polasky, *Liberalism and biculturalism*, p. 45.

¹⁰¹ Reginald De Schryver, *The Belgian Revolution...*, p. 32.

¹⁰² Marcel Janssens, *The two literatures in Belgium since 1830* în Arend Lijphart (ed.), *Conflict and Coexistence...*, p. 103.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

recunoscute nu ca periferice și nici ca marginale, ci pentru valoarea lor în contextul spațial din care provin prin apartenență.

Importanța literaturii de exil a belgienilor decade întrucât se formează acea mândrie și un cadru de afirmare propice aprecierii *acasă* sau prestigiului după standarde europene.

Cele două componente rareori se cunosc la nivel de reprezentanți, lucru care dovedește două aspecte importante ale unei moșteniri culturale europene comune și anume: pe de o parte, mărturia construcției unei culturi europene unitare și, pe de altă parte, persistența grupurilor etnice mici în căutarea unei identități și lupta pentru afirmarea acesteia.¹⁰⁵

Gândirea în două sau mai multe literaturi în Belgia, după cum am văzut, a produs situații neașteptate, precum folosirea limbii franceze de către flamanzi. Peste aspectul clivajului, care nu poate fi ignorat și care se regăsește în toate domeniile exprimării culturale, literatura belgiană vine să întărească și să formeze o anumită sensibilitate a unor teme abordate, contribuind efectiv la caracterul multi-etnic și multi-cultural al Belgiei.

Fiind doar una dintre reprezentantele culturale ale Belgiei, dar nu una oarecare, literatura belgiană colportează aspectul dual cultural și subliniază acutizarea unei chestiuni care se regăsește în toată istoria acestui popor. Literatura cu caracter ambivalent devine un susținător al existenței unei situații interculturale și poate fi inclusă în tabloul unui posibil pattern intercultural, chiar în nuanțe puternice.

PROBLEMA IMIGRANȚILOR

Situația Belgiei și cu siguranță și a altor state devine paradigmatică pentru o societate globală în care economicul conduce viața politică și culturală a lumii. Dacă zone cu o anumită predilecție de dezvoltare economică bazată pe resurse sau pur și simplu pe oportunism economic (localizare geografică) sunt elementul care generează *melting-poturi* de culturi (deocamdată localizate zonal doar în regiuni dintr-o singură țară sau în orice caz emigrația pe țară și nu pe regiune geografică), atunci putem anticipa la un moment dat acest fenomen în cadrul Uniunii Europene ca un organism unitar în care migrația populației europene să se producă spre zone „mai interesante economic”, poate, într-un caz fericit, cultural.

În orice caz se pune problema unei interculturalități care să rezolve și să anticipeze situații cu reverberații biblice, adică transferarea problemei economice individuale undeva la un nivel continental, care să permită o rezolvare prin politica resurselor naturale, care generează locuri de muncă mai bine plătite, sau prin politica resurselor umane, care caută angajați mai performanți într-un regim de lucru mai aspru și cu salarii mai mici.

Se poate lansa o altă întrebare: este mai interesantă Europa decât SUA sau decât Asia sau poate Australia sub diferite aspecte, în primul rând economic? Un posibil răspuns pentru această teorie extinsă la nivel global este transformarea spre un tip de migrațiune intercontinentală, care deja are loc la scară mică și tinde să devină o practică

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 104.

generalizată, motorul principal fiind cel economic, prin extensie, nivelul de trai și stilul de viață diferit.

Pentru Belgia însă este o problemă de existență ca stat, ca națiune, pentru ea contează să probeze această interculturalitate ca fiabilă, nu numai posibilă. Ceea ce este important este faptul că nu putem fi indiferenți la un fenomen care se poate produce și poate căpăta nuanța și valențe globale cu importante implicații în viitorul societății umane.¹⁰⁶

Problema imigranților atinge o serie de teme sensibile, cu atât mai mult cu cât, din punct de vedere cultural, în Belgia domină relația (inter)culturală flamand/wallon, iar plasarea ei într-un context mai acut precum imigrația aduce o serie de situații-problemă cu un grad de gravitate sporit.

În anul 1981 era în vigoare o hotărâre de guvern din 1979 care stipula ca identitatea culturală a străinilor să fie respectată și tradusă în încercări de adaptare a sistemului educațional pentru ca lecțiile să fie predate în limba maternă și cultura țării de origine a copilului imigrant. Realitatea care există spune că Belgia a devenit *de facto* o națiune multietnică și multiculturală întrucât există un număr foarte mare de imigranți de naționalități foarte diferite. Creșterea numărului lor pe teritoriul belgian este mare și tind să ajungă în situația de a cere drepturi politice, ceea ce ar însemna o serioasă problemă pentru Belgia, similară Quebecului Canadei. Astfel că vorbitorii belgieni de limbă franceză și olandeză vor trebui să facă loc și altor limbi.¹⁰⁷

Asimilarea imigranților se face în urma integrării primei generații. Aceasta a venit să muncească, iar integrarea pe piața muncii se face în mod relativ automat, întrucât acești oameni nu au avut intenția inițială să rămână, deci au acționat în consecință, fără a atrage prea mult atenția autohtonilor, fără soții sau copii, mâncând în cantine și locuind la o oarecare distanță de aceștia, considerându-se prezenți pe o perioadă temporară. Majoritatea sunt doar în trecere, dar cei care reușesc să se integreze vor fi asimilați începând cu a doua generație, care își va face studiile de bază în țara de adopție, asimilând perfect schema culturală națională a acesteia, deși părinții lor nu cunosc în mod necesar limba. Căsătoriile mixte apar în mod logic, întrucât numărul bărbaților imigranți sporește și, deci, și numărul căsătoriilor între străini și femeile franceze. În 1920 belgienii reprezentau 37 % din acest număr.¹⁰⁸

Este un proces care se repetă în aproape orice loc de pe mapamond care presupune prin diverse instrumente imigrația. Este și cazul Belgiei, care a fost și încă este o țară ale cărei consulate și aparate diplomatice sunt permanent asaltate.

Dar a apărut conceptul de *distanță culturală*, folosit pentru a arăta diferențele de rasă între imigranți și autohtoni,¹⁰⁹ prin extensie între două culturi diferite, care este aplicabil cu precădere în Belgia unor culturi din ce în ce mai diverse.

¹⁰⁶ Poate că este bine de recunoscut valoarea de laborator a literaturii de anticipație, în special literatura science-fiction, dar și cea academică, ambele oferind nuanțele cele mai exagerate ale unor teorii și cazuri de altfel, după cum se observă din ce în ce mai mult, cu solide baze reale.

¹⁰⁷ Eugeen Roosens, *The Multicultural Nature of Contemporary Belgium Society: The Immigrant Community in Arend Lijphart (ed.), Conflict and Coexistence...*, pp. 90-92.

¹⁰⁸ Gérard Noiriel, *Population, immigration et identité nationale en France – XIXe-XXe siècle*, Hachette Supérieur, Paris, 1992, pp. 119-121.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 174.

Instabilitatea politică a anilor '80 în Belgia este cauzată de ciocnirea strategiilor rivale din cadrul fiecărei comunități în parte și nu doar de ciocnirea între comunitățile respective.¹¹⁰

Anii 1918-1961 s-au dovedit decisivi pentru o relativă deconfesionalizare a vieții politice și pentru o intensificare a problemei comunității și a problemelor regionale.¹¹¹

Imigranții, din punct de vedere intercultural, vin să demonstreze o Belgie care poate fi luată drept exemplu, ducând la extrem problemele culturale istorice sau tradiționale. Dovedind un management cultural inteligent în problema imigrației, cu siguranță se creează argumentația valabilă a fiabilității unei Belgii interculturale pe mai multe nivele: tradițional istoric-relația flamand-wallon și obiectiv istoric-imigranții. Înseamnă că formele incipiente ale unei tipologii interculturale pot fi identificabile ca trăsături generale, iar Belgia este exponentul lor de bază.

¹¹⁰ Luc Huyse, *Political conflict in bicultural Belgium*, in Arend Lijphart (ed.), *Conflict and Coexistence...*, p. 126.

¹¹¹ Gérard-Libois, Jules; Mabilie, Xavier; *Belgium Electoral Politics*, in Lijphart, Arend (ed.), *Conflict and Coexistence...*, p. 131.

BELGIA – INSTITUȚII

În acest moment al discuției este interesant de văzut în ce măsură reușește Belgia să răspundă unor provocări interne care țin de interculturalitate și cum repartizează punctual aceste probleme către nivelurile de conducere și către factorii de decizie. Mai precis, va fi analizată structura aparatului administrativ, precum și unele răspunsuri ale partidelor politice belgiene.

SISTEMUL ADMINISTRATIV - O SITUAȚIE LA ZI

Belgia de astăzi cuprinde șase unități subnaționale: comunitățile flamande, francofone și germane, regiunile flamandă și wallonă și regiunea capitalei Bruxelles. Regiunile înseamnă teritorii, iar comunitățile înseamnă locuitorii acestora.¹¹²

Situația actuală a Belgiei, adică împărțirea în subunitățile menționate anterior, presupune o explicație istorică întrucât limba oficială a fost foarte multă vreme numai franceza, iar mișcarea flamandă (după 1898) a produs o schimbare radicală a acestui aspect. De asemenea, minoritatea germanofonă apare mult mai târziu, abia după 1918, iar în Wallonia apar reacții la asemenea modificări de spectru, producându-se și semnificative evoluții demografice.¹¹³

Astăzi există trei comunități (sau minorități), și anume: cea francofonă, cea flamandă și cea germanofonă, fiecare dintre ele dispunând de: (1) *Parlament*, cu putere legislativă la nivel local, dar egală ca autoritate cu puterea legislativă federală; (2) *Guvern* la nivel local, responsabil față de Parlament; (3) *Competențe locale* exclusive: învățământ, cultură, audio-vizual, cercetare științifică fundamentală, sănătate, protecția tineretului, politica dezvoltării; (4) *Administrație specifică*.¹¹⁴

Guvernul belgian constituit în 1974 a delegat toate competențele sale culturale către cele trei comunități: flamandă, franceză și germană.¹¹⁵ Astfel că organizarea și administrarea domeniului cultural revine fiecăreia în parte, neexistând la nivel național vreun organ central de conducere și control. Deși fiecare comunitate din cele amintite dispune de instituții similare, gemene, totuși problemele sunt luate în dezbateri în mod diferit și servesc unor cauze comune doar în principiu, pentru că fiecare comunitate are interese specifice.

Comunitățile culturale sunt colectivități de persoane așa cum regiunile sunt colectivități teritoriale. În Belgia există trei asemenea comunități culturale, identificabile prin limba vorbită: flamandă, franceză și germană. Competența instituției comunității se

¹¹² Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images of Consensus...*, nota 2, p. 131.

¹¹³ Vasile Miftode, Daniela Nacu, Ștefan Cojocaru, Antonio Sandu, *Dezvoltarea comunităților etno-culturale. Integrare europeană și interculturalitate*, Editura Expert Projects, Iași, 2003, p. 23.

¹¹⁴ Philippe Suineu, *Global-local: Protection des minorités et regionalisme*, Université d'Ete 2002, L'Assemblée des Régions d'Europe, Opatija, 2002, p. 10 apud Vasile Miftode, Daniela Nacu, Ștefan Cojocaru, Antonio Sandu, *Dezvoltarea comunităților...*, p. 23.

¹¹⁵ Pamela Sticht, *Culture européenne ou...*, pp. 72-73.

extinde asupra teritoriului corespunzător celui lingvistic, dar și asupra persoanelor acelei comunități care locuiesc în Bruxelles, regiunea capitalei având un statut special.¹¹⁶

Consiliile Culturale au putere legislativă în fiecare comunitate¹¹⁷, legile emise neputând fi revăzute sau anulate de către curțile naționale. Consiliile sunt compuse din membri ai ambelor camere ale Parlamentului corespunzător teritoriului lingvistic. Membrii executivului comunității sunt miniștrii naționali sau secretari de stat.

Consiliul Cultural nu are putere de a fixa taxe. El primește anual bani de la stat, repartizați pe principii obiective, nepărtinitoare și stabilite de comun acord între comunități, dar împărțirea banilor bugetului de stat reprezintă întotdeauna sursă de neînțelegeri și dezbateri.¹¹⁸ În anii '80 Belgia își alocă *fondurile* între cele trei comunități principale, Flamanzii, Walloni și populația Bruxelles-ului, printr-un compromis având la bază trei criterii: *numărul populației* (care reprezenta avantajul flamanzilor), *suprafața teritorială* (atuul wallonilor) și *veniturile din taxe*.¹¹⁹

Comunitățile culturale au competențe în chestiuni culturale specificate în Legea din 21 Iulie 1971. De altfel, competențele se exprimă într-un număr de arii, cuprinzând de la apărare națională și până la turism, arte, biblioteci, radio-televiziune, muzee, educație (deși puțin îngrădite, a se vedea mai jos), cooperare între comunitățile culturale și cooperare culturală internațională, uzul limbii în administrație și educație și relațiile sociale între angajatori și angajați.¹²⁰

Pacte Culturelle are în centru educația, care a funcționat multă vreme pe două sisteme școlare: unul organizat de autoritățile statului și o rețea foarte puternică de școli denominaționale, cele mai multe catolice. În 1958 a fost semnat un Pact Școlar, care presupunea o unitate de principii, iar tratamentul egal a început să fie pus în practică. Pactul Cultural anticipează și problema unui „război cultural” prin faptul că prescrie ca organizațiile culturale publice și private să primească tratament egal, iar opiniile diferite trebuie reprezentate după importanța lor în instituțiile culturale oficiale.¹²¹ Există, de asemenea, și instrumente de sancționare a abuzurilor, chiar la nivel de minoritate.

În anii '80 se pune problema *autorității regiunilor*, care ar putea submina Belgia ca unitate națională și ar genera un model societal-ideologic în Wallonia și Flandra. *Practicile consociaționale* sunt puse sub semnul întrebării, existând tot mai mult posibilitatea schimbării cu cele ale regulei impuse de majoritate, ceea ce ar fi o deviere de la practica obișnuită a negocierii hotărârilor.¹²²

Autonomia locală a fiecărei regiuni economice (wallonă, flamandă și regiunea capitalei Bruxelles), ca instrument specific al Belgiei, înseamnă că autoritățile regionale au în aria de competențe domenii ca: protecția socială (inclusiv minoritățile), inserția profesională, conservarea calității vieții, mediul înconjurător, gestiunea resurselor forestiere, infrastructura.

¹¹⁶ André Molitor, *The Reform of the Belgium Constitution*, in Arend Lijphart (ed.), *Conflict and Coexistence...*, pp. 143-144.

¹¹⁷ André Molitor nu ia în discuție comunitatea culturală germană datorită numărului relativ mic în comparație cu celelalte două comunități: flamandă și franceză. Pentru câteva detalii despre acest subiect, vezi mai jos.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 144.

¹¹⁹ Luc Huyse, *Political conflict in...*, p. 125.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*, p. 145.

¹²² *Ibidem*, p. 125.

Statutul orașului *Bruxelles* este unul special întrucât este capitală federală, în el coexistând două culturi locale, flamandă și walonă, dar și comunități de imigranți de diferite etnii. Regiunea capitalei are statut bilingv în cele 14 comune ale hinterlandului.¹²³

Un raport asupra *minorităților* din Belgia, prezentat în 2002 Consiliului European, arăta că: „la nivelul entităților federale, francofonii belgieni pot fi considerați o minoritate care trebuie protejată în regiunile de limbă flamandă sau de limbă germană, așa cum flamanzii și germanofonii trebuie protejați în regiunile de limbă franceză”.¹²⁴

Protecția juridică a minorităților în Belgia înseamnă o seamă de instrumente precum: (1) paritate în structura guvernului federal; (2) solidaritate financiară între comunitățile de aceeași limbă; (3) adoptarea legilor importante prin principiul majorității calificate; (4) semnal de alarmă printr-un instrument social special în caz de amenințare privind interesele unei minorități; (5) obligația căutării unei noi majorități parlamentare atunci când o minoritate se simte puternic lezată în drepturile ei legitime; (6) dialogul intercomunitar, chiar între Statul federal și entitățile federale; (7) transferuri financiare dinspre puterea federală spre comunitățile sau minoritățile care se simt defavorizate.¹²⁵

Belgia este reprezentativă pentru dinamica raporturilor interetnice și pentru faptul că le situează pe acestea în progresul scării de valori universale impuse de evoluția globală a societății umane.¹²⁶

Răspunsul concret al administrației belgiene la problemele care țin de interculturalitate este unul potrivit contextual. În aceeași măsură în care Belgia poate exporta asemenea soluții, ea poate găsi alte rezolvări problemelor sale. Dar se ridică întrebarea în ce măsură alte răspunsuri potențiale corespund contextului Belgiei și, mai mult, în ce măsură se subsumează ele intereselor de lungă durată ale Belgiei.

PARTIDELE POLITICE ȘI PROVOCĂRILE LOR

Dreptul de vot universal egal, însă numai pentru bărbați, a fost acordat începând cu 1919, pe atunci existând doar trei partide tradiționale: Socialiști, Catolici și Liberali¹²⁷; astăzi diversele partide care au apărut sunt într-un fel sau altul tributare celor tradiționale din care s-au desprins sau la provocarea cărora au apărut.

Împărțirea în flamande și francofone¹²⁸ și apariția a mai multor partide noi au dus la un sistem partidic în Belgia destul de complex, cu două efecte pe termen mediu și lung. Mai întâi, a fost nevoie de formarea de coaliții guvernamentale la toate nivelele guvernamentale, dar și în rândul partidelor care apar din ce în ce mai multe. În al doilea rând, structura instituțională face posibile coaliții asimetrice între partide combinate la nivel regional și federal.¹²⁹

¹²³ Vasile Miftode, Daniela Nacu, Ștefan Cojocaru, Antonio Sandu, *Dezvoltarea comunităților...*, p. 24.

¹²⁴ Nabholz-Haidegger, *Raport privind minoritățile din Belgia*, Consiliul European, septembrie, 2002 apud Vasile Miftode, Daniela Nacu, Ștefan Cojocaru, Antonio Sandu, *Dezvoltarea comunităților...*, p. 24.

¹²⁵ Vasile Miftode, Daniela Nacu, Ștefan Cojocaru, Antonio Sandu, *Dezvoltarea comunităților...*, pp. 24-25.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 25.

¹²⁷ Jules Gérard-Libois, Xavier Mabilie, *Belgium Electoral Politics*, in Arend Lijphart (ed.), *Conflict and Coexistence...*, p. 127.

¹²⁸ O situație a partidelor politice belgiene din 2001 se găsește prezentată în anexe.

¹²⁹ Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images of...*, p. 133.

În sistemul partidic din Belgia se identifică *cinci clivaje* social-politice în jurul cărora gravitează dezbaterile: (1) Biserică versus Stat; (2) clasele sociale; (3) diviziunea lingvistică; (4) materialism versus post-materialism și (5) liberali versus autoritarieni.¹³⁰

Teoria partidului dominant pe regiune afirmă că cele trei partide dominante pe regiuni erau în mod necesar parteneri în orice coaliție guvernamentală având agende comune, cum a fost reforma constituțională, și necesitau majoritate parlamentară. Această teorie funcționa și la 1980 cu o evidentă schimbare a unor poli în regiuni.¹³¹

În 1986 toate partidele politice au aprobat Actul Unic European, în schimb o parte dintre ele nu au sprijinit Tratatul de la Maastricht din 1992 sau Tratatul de la Amsterdam din 1998. Motivația adusă a fost că aceste tratate nu făceau prea mulți pași în sprijinirea unui drum federalist spre o Uniune Europeană supranațională. Cu toate că, inițial, nu au acceptat aceste poziții inadecvate ale tratatelor, mai târziu vor înțelege că este mai importantă sprijinirea unei situații intermediare decât lipsa oricărui sprijin, situație care nu înseamnă nici un progres, astfel că într-un moment de luciditate politică vor aproba tratatele.¹³²

Există trei grupuri¹³³ în sistemul partidic belgian, care împărtășesc idei diferite alimentate de motivații la fel de diferite, atunci când se pune în discuție integrarea europeană și *Uniunea Europeană* în sine. Primul grup este reprezentat în principal de creștini-democrați, dar și de parlamentarii Volksunie (VU), și ei urmăresc drept scop Statele Unite ale Europei, adică nu un superstat, ci o structură de guvernare pe mai multe nivele, unde suveranitatea este fragmentată între aceste numeroase nivele după tradiția creștin-democrată a subsidiarității.

Al doilea grup, care este format în principal de social-democrați și ecologiști, propun o soluție de tip utilitarist rațional pentru integrare, considerând că integrarea europeană nu este un scop în sine, ci doar un instrument cu ajutorul căruia se tratează problema globalizării. În viziunea lor, Uniunea Europeană contrabalansează natura capitalistă a globalizării și facilitează redistribuirea în lupta împotriva sărăciei și protecției mediului.

Al treilea grup, care este reprezentat de către liberali, cum era de așteptat, se situează undeva între primele două, împrumutând din pozițiile lor ferme doar nuanța care se supune compromisului.

Aproape toate partidele, cu excepția Vlaams Blok, recunoscuți pentru părerile exclusiviste, sunt de acord cu trăsăturile de multi-cultural, multi-național și multi-etnic ale Belgiei.¹³⁴

Belgienii, ca europeni, nu vorbesc o limbă comună și împărtășesc mituri și simboluri doar într-o mică măsură identice, întrucât structura lor intimă religioasă și etnică este diversă și nu poate exista un consens nici măcar când este vorba despre evenimentele istorice importante. Provocarea pentru autoritățile belgiene de a reprezenta această țară eterogenă este mare și acestea răspund prin afirmarea că un sistem politic coerent într-o astfel de societate eterogenă este posibil. Viziunea despre imposibilitatea unor soluții supranaționale pentru problemele apărute la nivel european din cauza

¹³⁰ *Ibidem*, p. 130.

¹³¹ Jules Gérard-Libois, Xavier Mabilie, *Belgium Electoral Politics*, p. 135.

¹³² Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images of...*, pp. 136-137.

¹³³ *Ibidem*, p. 138.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 156.

diferențelor istorice și culturale duc efectiv la o subminare a Belgiei ca stat. Astfel că s-a ajuns la afirmarea de către anumiți lideri politici belgieni că: „Uniunea Europeană ține Belgia unită”.¹³⁵

În *problema independenței*, autonomia reprezintă pentru partidele politice din Belgia un concept relativ, drept pentru care fiecare dintre ele privește această oportunitate în feluri diferite. De pildă, ecologiștii, social-democrații, regionaliștii flamanzi și creștin democrații o privesc ca pe o oportunitate de a crea o situație economică integrată și democratică, bazată pe o anumită solidaritate și redistribuire a resurselor. Liberalii, în schimb, accentuează oportunitatea înlăturării constrângerilor naționale asupra cetățeniei și asupra liberului schimb. Iar cei care fac parte din Vlaams Blok subliniază aspectul suveranității de *demos* și scot în evidență riscul globalizării, pe care îl minimalizează prin modalități interguvernamentale asupra cooperării, redusă doar la arii politice foarte bine exprimate.¹³⁶

În intimă legătură cu independența, *problema influenței internaționale* ridică niște întrebări serioase. Cele mai multe din partidele politice belgiene sunt perfect conștiente de faptul că independența Belgiei este un punct vulnerabil în perspectiva globalizării și au ajuns la concluzia că trebuie să acționeze în mod unitar față de modalitatea clasică a intereselor separate de a acționa pe cont propriu. *A avea un rol independent* și, în același timp, *a contribui la eforturile comune* sunt elemente care nu se exclud în mod necesar, dovedindu-se că este modalitatea prin care se poate acționa atunci când este vorba de structurile supranaționale. Această viziune creează chiar situația în care Belgia joacă un rol precis în procedul eforturilor combinate, iar rolul său de motor al integrării europene este foarte bine conturat în acest context.¹³⁷

Cu toate acestea, participarea la eforturile comune pare a nu fi destul, astfel că mulți politicieni belgieni și-au luat misiunea de a crea și stimula circumstanțe optime pentru dezvoltarea unei politici europene în care integrarea să aibă succes. Aceste eforturi ar putea exprima ideea că, în ciuda faptului de a fi mică și vulnerabilă, sau poate chiar din această cauză transformată în atu, Belgia trebuie să se erijeze în elementul care promovează unitatea într-o Europă extrem de diversă.¹³⁸

Interesul partidelor politice belgiene spre probleme de fond de interes general, precum integrarea europeană, chestiunea independenței sau chestiunea influenței, demonstrează aplecarea clasei politice către împlinirea datoriei Belgiei de stat care a fondat Uniunea Europeană alături de alte state, dar și necesitatea constantă de a demonstra și de a face fiabilă această Uniune, pentru a-și asigura continuitate istorică, și argumente în plus pentru funcționalitatea și succesul unui stat multicultural, precum Belgia.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 157.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 158.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 159.

¹³⁸ *Ibidem*.

BELGIA - MODEL DE DEMOCRAȚIE CONSOCIAȚIONALĂ

BELGIA CONSOCIAȚIONALĂ ÎN TEORIA POLITICĂ A LUI AREND LIJPHART

Belgia se remarcă, în opinia lui Arend Lijphart, nu prin faptul că este o societate divizată cultural, întrucât majoritatea țărilor din lumea contemporană suferă de acest fenomen sub aspect cultural, religios sau etnic, ci prin coexistența pașnică a comunităților sale culturale în spiritul democratic.¹³⁹

Ceea ce reprezintă o trăsătură esențială pentru Belgia este faptul că această țară este exemplul cel mai bun pentru o *democrație consociațională*¹⁴⁰, acel tip de democrație care este cel mai potrivit pentru societățile divizate în profunzime.¹⁴¹

Iar Belgia este cel mai potrivit caz care exprimă acest tip de democrație din mai multe motive: este un exemplu contemporan, este o țară relativ mare ca teritoriu, are o societate puternic divizată între vorbitori de limbă flamandă și limbă franceză, împărțirea puterilor este impusă constituțional și prezintă simptomele păstrării acestui tip de democrație o perioadă mai lungă de timp.

O astfel de democrație consociațională presupune, așa cum dovedește cazul Belgiei, elemente specifice¹⁴²:

1. Împărțirea puterii executive prin mari coaliții,
2. Relațiile executiv-legislativ echilibrate cu o semi-separare a puterilor,
3. Sistem bicameral și o reprezentare a minorităților,
4. Sistem pluripartidic,
5. Caracter multidimensional al sistemului partidic,
6. Reprezentare proporțională,
7. Federalism teritorial și non-teritorial și descentralizare,
8. Veto-ul minorităților.

Ceea ce realizează cele opt elemente ale democrației consociaționale este, în esență, *restrângerea puterii majorității* prin împărțirea puterilor între majoritate și minoritate (este vorba de marile coaliții), *dispersia puterii* între executiv și legislativ (adică sistemul bicameral și mai multe partide ale minorității), o *distribuție onestă a puterilor* spre grupurile reprezentante teritorial și non-teritorial și o *limită formală a puterii* exprimată prin veto-ul minorității.¹⁴³

Vorbind despre progresele teoretice în cazul *democrației consociaționale*, Arend Lijphart le ordonează în două categorii - elemente principale și secundare -, cele principale fiind: marea coaliție și autonomia segmentală, „care amplifică la maxim, ambele, puterea de decizie a fiecărui segment: participarea, împreună cu alte segmente, la luarea deciziilor referitoare la problemele obișnuite și puterea totală de luare a hotărârilor

¹³⁹ Arend Lijphart, *Introduction: The Belgian Example of Cultural Coexistence in Comparative Perspective*, in Arend Lijphart (ed.), *Conflict and Coexistence...*, p. 1.

¹⁴⁰ Termenii de *consociațional* și *consociativ* vor fi folosiți ca sinonime.

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² *Ibidem*, pp. 4-8.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 8.

privind aspectele care nu necesită decizii colective”¹⁴⁴; iar cele secundare - proporționalitatea și veto-ul minorităților, mai ales „atunci când este limitat la probleme legate de autonomie și drepturi culturale, religioase și lingvistice”¹⁴⁵.

Există nouă condiții suplimentare care favorizează și mențin democrația de tip consociațional, primele două fiind cele mai importante: (1) absența unui segment majoritar și (2) absența marilor inegalități socio-economice între segmente; și mai apoi celelalte condiții: (3) segmentele au aproximativ aceleași dimensiuni, pentru un echilibru al puterii între ele; (4) nu există prea multe grupuri pentru a nu exista negocieri complicate și dificile; (5) numărul total al populației este relativ mic pentru ca procesul de luare a deciziilor să fie mai puțin complex; (6) există pericole extreme care promovează unitatea internă; (7) există loialități decisive care reduc puterea loialităților segmentale; (8) segmentele sunt concentrate din punct de vedere geografic pentru a putea folosi federalismul ca promotor al autonomiei de grup; (9) există tradiții anterioare de compromis și armonizare.¹⁴⁶

Este preferabil, pentru o democrație consociațională, să existe o formă parlamentară de guvernământ, cu executiv colegial, unde să fie folosită reprezentarea proporțională.¹⁴⁷

Arend Lijphart pune pe aceeași nuanță sinonimică „democrația bazată pe împărțirea puterii” și „democrația consociațională”.¹⁴⁸

Descriind sistemul lui Arend Lijphart, în ceea ce privește Belgia, Mattei Dogan și Dominique Decassy constată delegarea responsabilității întrucât scindarea principală rămâne cea lingvistică. Reforma constituțională din 1970 cerea ca să existe un număr egal de francofoni și flamanzi în guvern, dar, ca și în Olanda, multe probleme sunt rezolvate înainte de formarea guvernului, acest lucru fiind posibil printr-un *formateur*, care nu devine în mod obligatoriu și prim-ministru.¹⁴⁹

Există un anumit echilibru între subculturi: belgienii francofoni se tem de superioritatea numerică a flamanzilor, care sunt frustrați la rândul-le de dominația culturală a francofonilor.¹⁵⁰

Frontierele sunt identificabile între subculturi, și în general în Belgia conflictele se produc la granița dintre cele două comunități.

Dreptul de veto se exprimă în felul următor: încă din 1970 o decizie parlamentară asupra unei probleme lingvistice este valabilă doar cu dubla majoritate: una a deputaților francofoni, alta a celor flamanzi.¹⁵¹

Dogan și Decassy consideră că sistemul consociativ a avut succes în Belgia atunci când practicile consociative și-au făcut apariția, adică în timpul luptei pentru independență și în timpul Primului Război Mondial.¹⁵² Cu alte cuvinte, sistemul

¹⁴⁴ Din *Prefața* la ediția în limba română semnată de autor în Arend Lijphart, *Democrația în societățile plurale*, Iași, Polirom, 2002, p. 8.

¹⁴⁵ Arend Lijphart, *Democrația în societățile plurale*, Iași, Polirom, 2002, p. 8.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 9.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁹ Mattei Dogan, Dominique Decassy, *Cum să comparăm națiunile. Sociologie politică comparativă*, Editura Alternative, 1993, p. 101.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 102.

¹⁵² *Ibidem*, p. 105.

consociativ (consociațional) nu se impune ca un tot, ci prin elementele sale componente, printr-un proces de testare graduală.

Eficiența acestui tip de democrație a fost testată prin confruntarea cu fenomenul religios. Sistemul consociativ a stabilit o pace religioasă și-n Belgia (de asemenea în cazul Austriei și Olandei), un element important, întrucât religia a fost considerată din punct de vedere istoric principala sursă de conflicte și tensiuni. Reușind acest lucru, sistemul consociativ poate slăbi de acum înainte, el îndeplinindu-și așadar rolul său istoric. Instituțiile formate de el evoluează datorită mecanismelor pe care le-a pus în funcțiune și au dobândit și maleabilitatea absolut necesară noilor contexte sociale și culturale.¹⁵³

Față de 1984, când Belgia reprezenta foarte bine sistemul consociațional pe dimensiunea majoritarismului combinat cu federalismul, spre 1999 se constată o diminuare a sistemului consociațional belgian prin variabilele control constituțional și independența băncii centrale, care centrează consociaționismul Belgiei mai degrabă pe dimensiunea federal-unitară, având ca singură explicație continuarea și aprofundarea procesului de federalizare.¹⁵⁴

Belgia rămâne consensualistă și consociațională prin instituționalizarea diviziunii lingvistice ce o caracterizează, dar și prin creșterea autonomiei segmentelor de putere pe care federalismul le generează.¹⁵⁵

Aducând la zi studiul său, publicat pentru prima dată în 1977 și care s-a menținut ca argumentație și predicții, Lijphart notează, privitor la cazul democrației consociaționale a Belgiei, că: „belgienii au continuat să-și consolideze democrația consociațională pentru a rezolva problemele legate de deosebiri și divizările lingvistice între vorbitorii de limbă olandeză și cei de limbă franceză. În 1993, un amendament constituțional a transformat oficial țara într-o federație a comunităților lingvistice.”¹⁵⁶

Autorul recunoaște că tipul de democrație consociațională poate să nu aibă prea mare succes, dar rămâne totuși o importantă cale spre o soluție bună în societățile plurale. „Democrația consociațională este cea mai promițătoare formă de democrație pentru societățile plurale și este singura formă posibilă pentru societățile profund civilizate”.¹⁵⁷

DEMOCRAȚIA CONSOCIAȚIONALĂ – O SOLUȚIE ÎN SOCIETĂȚILE PLURALE?

Democrația de tip consociațional se adresează societăților plurale. Dar, elementele semnificative ale *pluralismului cultural* caracterizează marea majoritate a statelor naționale ca entități politice omogene, iar cazul separării celor două Coreei este unul mai degrabă deviant.¹⁵⁸

¹⁵³ *Ibidem.*

¹⁵⁴ Arend Lijphart, *Democrații, modele de guvernare majoritară și consensuală în douăzeci și unu de țări*, Sigma IG, Chișinău, 1999, p. 232, apud Lucian-Dumitru Dîrdală, *Democrația consociațională...*, pp. 281-282.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 282.

¹⁵⁶ Din *Prefața* la ediția în limba română semnată de autor în Arend Lijphart, *Democrația în societățile...*, p. 12.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 14.

¹⁵⁸ *Cultural Pluralism in the Third World*, lucrare prezentată la Congresul mondial al IPSA, august 1979, în Mattei Dogan, Dominique Decassy, *Cum să comparăm...*, p. 64.

Pluralismul presupune definirea unor criterii comparatiste precise întrucât există chestiuni serioase precum problema limbii, acest lucru însemnând că nici măcar o țară din cinci nu are o populație vorbitoare în întregime a unei singure limbi. De asemenea problema identității este subliniată de faptul că patru țări din cinci nu au comunități verticale care să fie conștiente de propria identitate, deci nu pot fi luate în calcul atunci când este cazul unei analize aprofundate a acestui aspect.¹⁵⁹

Aceste situații sunt aplanate de pluralismul cultural care favorizează un anumit conservatorism social în care conflictele de interese sunt inhibitate de legăturile clientelare care se stabilesc în interiorul segmentelor culturale specifice. Acest fenomen este expresia unei solidarități pe verticală, în care individul cultural își reglează comportamentul politic după grupul din care face parte (de cele mai multe ori etnic) decât după propriile interese de clasă.¹⁶⁰

Acolo unde segmentele culturale (comunități etnice, rasiale sau religioase) conviețuiesc în același spațiu geografic, așa cum este și cazul Belgiei, amestecarea aceasta pluralistă poate genera două situații: una în care prin multiplicarea ocaziilor conflictuale se acutizează niște tensiuni mai vechi sau mai noi, și cea de-a doua în care membrii grupurilor se vor obișnui cu ideea compromisului și a moderației prin forțarea conviețuirii.¹⁶¹

În asemenea context putem ridica întrebarea: ”oare ce mai înseamnă o societate plurală astăzi?”, întrebare care reclamă relevanța unui răspuns bine argumentat. Și totuși, în lumea de astăzi în care însuși conceptul de bunăstare presupune în mod organic relații și de tip intercultural, fie ele subtile sau neechivoce, nu înțelegem oare un pluralism generalizat în sensul unor grupuri despărțite prin anumite criterii care interrelaționează, creând și reclamând un anumit tip de cultură mixtă?

Belgia se traduce, încă, într-un exemplu de democrație de tip consociațional, total opus modelului britanic, ba chiar mai mult, ea se poate transforma într-un caz normativ. Ce înseamnă, însă, acest lucru din punct de vedere (inter)cultural? Starea de *exemplu normativ* poate fi păstrată și-n acest domeniu, unde Belgia, în ciuda a numeroase semne de întrebare, sugerează o soluție de urmat și o destinație fericită, reușind să dea sens și contur noțiunii și conceptului de interculturalitate. Conținutul acestui concept se nuanțează, însă, în mod evident, atunci când este vorba despre o subiectivare a modelului de interculturalitate belgian în cazul altor state.

Modelul Belgiei ca democrație consociațională poate sugera nu un patern sau model al acestei țări pentru altele, ci doar un exemplu, un caz, care într-o perioadă istorică a uzat de un astfel de tip de democrație, care s-a dovedit a fi salvatoare și eficientă în păstrarea funcționalității statului sub toate aspectele, implicit cele culturale.

Ceea ce este sugerat prin analiza consociațională este faptul că nu este importantă căutarea și găsirea unui model/patern de care să se uzeze în sens literal în momentul unei situații-criză, ci important este faptul că astfel de cazuri, precum Belgia, pot servi drept exemple practice de aplicare a unor principii, moduri independente și particulare de reacție la probleme și provocări, a căror experiență poate fi valorificată constructiv de către alte cazuri particulare.

¹⁵⁹ Mattei Dogan, Dominique Decassy, *Cum să comparăm...*, p. 64.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 67.

¹⁶¹ Nurit Kliot, Stanly Waterman, *Pluralism and Political Geography: People, Territory and State*, London, Groom Helm, 1983, în Mattei Dogan, Dominique Decassy, *Cum să comparăm...*, p. 68.

Fiecare țară și cultură prezintă aspecte unitare și independente. Supunerea lor la o regulă subordonatoare poate fi un eșec lamentabil, și, în același timp, lipsa de spontaneitate creatoare la o situație interculturală specifică poate aduce cu sine probleme mai grave, cum ar fi intoleranța.

CONSTITUȚIA ROMÂNIEI DE LA 1866 – APLICARE A PATERNULUI CULTURAL AL BELGIEI ÎN ISTORIE?

În istoria Europei, Belgia a avut și își păstrează un rol bine conturat. Influența ei a fost vizibilă pentru România prin modelul de constituție pe care i l-a oferit într-un moment foarte important, acela al afirmării ca stat independent.

Ceea ce reprezintă fundamentul oricărui stat este reflectat în *Constituția* statului respectiv. România a avut curajul afirmării acestui act fundamental în momentul în care și-a asumat identitatea conturată în veacuri de istorie comună a teritoriilor care o alcătuiesc astăzi. Constituția României de la 1866 a fost grefată pe modele europene, printre care și cel belgian, una dintre cele mai liberale Constituții în vremea respectivă.

Întrebarea sugerată de titlu presupune o analiză complexă și poate anticipa răspunsul unei alte întrebări cu caracter mult mai general și de o importanță teoretică mai mare: este întrucâtva aplicabil paternul cultural al unei țări, în măsura în care el poate fi identificat, și altei țări? Dacă da, în ce condiții?

BELGIA ȘI ROMÂNIA PÂNĂ LA CONSTITUȚIA LUI 1866

Înfrățirea Belgiei cu România a fost probată în istorie sub multe aspecte: pregătire academică pentru bursierii români, schimburi comerciale importante, prezențe diplomatice. Toate acestea au contribuit la formarea unei anumite atitudini și sprijinul ideologic belgian a fost covârșitor pentru demersurile revoluționare ulterioare.

După 1838, Belgia s-a menținut în topul primelor 5 state care aveau schimburi comerciale cu Principatele Române. De asemenea, Belgia a primit mulți tineri la studii, pregătind oameni în spiritul occidental și participând la eforturile celor care pregăteau Unirea, chiar și prin permiterea la Bruxelles a două publicații românești: *Republica Română* și *Steaua Dunării*.¹⁶²

Urmărindu-se corespondența dintre Ministerul de Externe de la Bruxelles și trimișii săi în marile capitale europene, printre care și Bucureștiul, se constată că s-au creat condițiile unui cadru favorabil Unirii românilor în Belgia, atât prin oamenii politici, cât și prin populația belgiană, care privea cu simpatie și sprijin afectiv acțiunile revoluționare românești de care și ei uzaseră pentru formarea statului lor.¹⁶³

Rezultatele schimburilor comerciale s-au dovedit a fi suport economic pentru acțiunile diplomatice care au urmat, diplomații belgieni dând o nouă formă legăturilor cu Principatele, prin dezvoltarea unei rețele consulare în teritoriu¹⁶⁴, cu sprijinul lui Cuza (1859-1866). Alexandru Ioan Cuza fusese la studii în Belgia, după cum raporta Jaques Poumay, trimisul Belgiei în Principate, acesta având o legătură foarte strânsă cu

¹⁶² Aurel Filimon, *Relațiile româno-belgiene în perioada premergătoare Unirii și în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, Extras din Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, „A. D. Xenopol”, XXVI/1, 1989, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, p. 2.

¹⁶³ *Ibidem*.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 4.

domnitorul: „Le Prince a vecu quelque temps en Belgique, et est grand admirateur de nos institutions civiles et militaires et se propose de les mettre à profit dans les Principautés s'il reste au pouvoir”¹⁶⁵.

Desigur, există și alte mărturii directe și aprecieri față de Belgia și ceea ce anume reprezenta ea pentru România la momentul respectiv. D. P. Marțian, în momentul în care pleca la studii în Belgia, spunea în 1860: „Idealul vieții noastre sociale, cel puțin un secol înainte, trebuie să fie Belgiul”¹⁶⁶.

În baza Protocolului de la 1859, în momentul micii lovituri de stat în urma căreia Cuza a fost înlăturat ca domnitor, Puterile garante (protectoare) și Poarta otomană aveau sarcina să reacționeze pentru a restaura ordinea legală în Principate.¹⁶⁷ Dar românii au avut curajul să spună un *nu* constructiv. Este o situație relativ similară cazului formării Belgiei ca stat, adică tot prin reacție la Puterile externe, deși sunt destule diferențieri între cele două, printre care cea a limbii teritoriilor care se unesc.

În decada premergătoare lui 1866, perioadă în care fuseseră supuși acestui protectorat extern, s-a produs o evoluție a spiritului pentru români, popor care la 1866 se revoltă împotriva acestui tip specific de dominație politică internațională, demonstrând dorința, dar și maturitatea de a participa activ la destinul său.¹⁶⁸ Este practic vorba de similitudine cu Belgia, adică România este cazul tipic al unui stat european în formare și în afirmarea identității ca națiune, în cazul Belgiei fiind vorba despre definirea și afirmarea ca națiune.

BELGIA ȘI CONSTITUȚIA ROMÂNIEI DE LA 1866

Revoluția nu poate fi înțeleasă decât în și prin continuitate istorică, fiind o ruptură, dar și o continuitate în dezvoltarea societăților.¹⁶⁹ Deși această apreciere a lui François Furet are în centru Revoluția Franceză, putem extrapola puțin sensul ei, afirmându-l contextului Unirii Principatelor Române și apariției Constituției de la 1866. Pentru Principate, necesitatea unei astfel de rupturi era evidentă, contextul internațional oferind ocazia unei altfel de continuități pentru națiunea română.

Cel mai potrivit mijloc de începere a acestei rupturi cu un trecut de dominații externe sub diferitele ei aspecte era afirmarea unei Constituții proprii, moment favorizat și de o dezvoltare firească a instrumentelor dreptului românesc spre acest punct. Constituțiile reprezintă un factor inerent unei lumi moderne și se identifică prin aplicarea principiilor democratice pentru conviețuire între cetățenii unei țări.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Arch. M.A.E.B. Cor. Pol. Leg. Roumanie, tome II, doc. 95, în Aurel Filimon, *Relațiile româno-belgiene...*, p. 12.

¹⁶⁶ Victor Jinga, *Principii și orientări ale comerțului exterior al României, 1859-1918*, Cluj-Napoca, 1975, p. 118, în Aurel Filimon, *Relațiile româno-belgiene...*, p. 13.

¹⁶⁷ T. W. Riker, D. Litt. Oxon, *Cum s-a înfăptuit România – studiul unei probleme internaționale*, 1856-1866, traducere de Alice L. Bădescu, Editura Alfa, Iași, 2000, p. 483.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 511.

¹⁶⁹ François Furet, *Reflecții asupra Revoluției franceze*, București, Editura Humanitas, 1992, apud Angela Banciu, *Istoria vieții constituționale în România (1866-1991)*, Casa de editură și presă Șansa S.R.L., București, 1996, p. 16.

¹⁷⁰ Anastasie Iordache, *Instituirea monarhiei constituționale și a regimului parlamentar în România*, Editura Majadahonda, București, 1997, p. 56.

În Belgia, Constituția din 1831 coincide cu instaurarea unei monarhii proprii și cu afirmarea independenței acestei țări.¹⁷¹ Ceea ce este interesant de observat este fenomenul prin care și România lui 1866 aduce o monarhie, deși nu proprie, și o constituție, de această dată proprie, alături de afirmarea independenței.

Spiritul în care România își dorea schimbarea sa ființială era unul eminent european. Ion C. Brătianu, adresându-se Parlamentului român în momentul istoric al instituirii monarhiei constituționale, spunea: „Domnilor, nu puteți să voiți decât monarhie constituțională; pe cât Europa va sta monarhică, să stăm și noi; când Europa se va proclama în republică, o vom proclama și noi”¹⁷².

Un fragment al contextului elaborării și afirmării Constituției de la 1866, care făcea din România primul stat constituțional al Europei de sud-est, este zugrăvit astfel de C. Stere într-un discurs susținut în Parlamentul României reîntregite după 1918: „Bulgaria nu se născuse încă, Serbia constituia un mic stat vasal, monarhia habsburgică trăia în urma frământărilor din 1848 sub regim absolutist,... iar Rusia trecea spre instituții moderne, dar nu spre constituționalism”¹⁷³.

În evaluarea evoluției terminologice a dreptului constituțional românesc, importanța Constituției belgiene de la 1831 se dovedește a fi covârșitoare, constituindu-se într-una din *variantele terminologice și instituționale* impuse deja în acea perioadă.¹⁷⁴ Constituția României nu putea să facă abstracție de modelul belgian, care se regăsește în ea sub forma fondului, spiritului și a formulării, într-o perioadă tumultuoasă ca cea despre care este vorba. Meritul românilor rămâne însă transformarea după necesitățile particulare ale poporului român, dar și aducerea în Europa a uneia dintre cele mai moderne Constituții la acea vreme.

Tiparul constituțional belgian a modelat fondul Constituției de la 1866, însă există chiar o *similaritate de formulare și o rafinare progresivă* având intermediar textul constituțional al lui Kogălniceanu de la 1848. Pentru exemplificare vom reda un articol care se regăsește în aproape aceeași formă în toate variantele implicate în procesul elaborării Constituției de la 1866: (1) Constituția belgiană de la 1831, prin articolul 130 spune: „La constitution ne peut être suspendue ni en tout, ni en partie.” (2) Proiectul Comisiei Centrale de la 1859, art. 140 reia ideea în aceeași termeni: „Punerea în lucrare a prezentei Constituțiuni nu poate fi amânată nici în totul, nici în parte.” (3) De asemenea, Proiectul Consiliului de stat de la 1866, art. 110 prezintă similar: „Constituțiunea de față nu poate fi suspendată, nici în totul, nici în parte.” (4) Iar Constituția de la 1866, art. 128 spune: „Constituțiunea de față nu poate fi suspendată, nici în total, nici în parte.”¹⁷⁵

Sursa de inspirație a Constituției de la 1866 este de origine belgiană, un alt argument fiind bicameralismul, întrucât *dezbaterele în două grade sunt modalitatea care*

¹⁷¹ Tudor Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în 1916*, Cluj, Editura Dacia, 1991, p. 37, în Angela Banciu, *Istoria vieții constituționale...*, p. 21.

¹⁷² G. D. Niculescu, *Parlamentul român*, vol. I, pp. 244-245, în Anastasie Iordache, *Instituirea monarhiei constituționale...*, pp. 81-82.

¹⁷³ *Monitorul Oficial*, nr. 15 din 1 decembrie 1923, p. 173, în Angela Banciu, *Istoria vieții constituționale...*, p. 34.

¹⁷⁴ Ioan Stanomir, *Nașterea Constituției: limbaj și drept în Principate până la 1866*, Editura Nemira, București, 2004, p. 412.

¹⁷⁵ Ioan Stanomir, *Nașterea Constituției...*, pp. 411-412.

evită abandonul prudenței, iar Senatul va fi a doua cameră legiuitoare în contrast cu modelul bonapartist.¹⁷⁶

G. G. Meitani face o analiză aprofundată la 1880 a fiecărui articol din Constituția de la 1866. Referindu-se la jurământul regelui Carol I de a respecta teritoriul României care este *nealienabil* fără consimțământul voinței naționale, autorul aduce aminte de episodul în care regele Leopold I și-a depus jurământul la urcarea pe tronul Belgiei și care a respectat mai târziu voința poporului său cedând în cesiune la 1839 numai prin votul Camerei și Senatului unele părți din provinciile Luxemburgului și Limburgului.¹⁷⁷

Pentru încă o exemplificare a unor similitudini și elemente de inspirație din Constituția Belgiei lui 1831 se poate aduce și exemplul articolelor 1 și 2 din Constituția României de la 1 iulie 1866 care corespund articolelelor 1 și 3 din Constituția Belgiei de la 7 februarie 1831.¹⁷⁸

Ioan C. Filitti probează că la baza Constituției din 1866 nu stă simpla traducere a Constituției belgiene de la 1831, ci o serie de proiecte și acte normative, printre care și Constituția belgiană, care, însă, a servit drept inspirație directă pentru proiectul lui Barbu Știrbei de la 1857, alături de Constituția franceză din 1852, și, deci, doar indirect pentru Constituția de la 1866.¹⁷⁹ Este firesc să fie luate în considerare toate elementele care pot juca un rol important într-un proiect de o asemenea anvergură și importanță precum o Constituție.

Fie acordându-i o mai mare sau o mai mică influență în elaborarea Constituției României de la 1866, Constituția Belgiei lui 1831 a fost luată în considerare în mod efectiv, astfel că și sub acest aspect se poate spune că relația celor două țări în istoria europeană a fost una de profunzime.

Poate că discutând despre Constituția României de la 1866 și influența pe care Constituția Belgiei a avut-o asupra ei sau discutând despre pregătirea sub nuanța ideologică pentru actele revoluționare ale României adusă de Belgia prin primirea la studii a tinerilor români, putem vorbi oare despre niște posibilități de aplicare a unor paternuri culturale ale unei țări asupra altei țări?

Este mult spus, întrucât cadrul istoric în care acest moment s-a produs a fost unul favorizat de o evoluție naturală a poporului român spre identitatea sa națională, iar Belgia, pentru că în acea perioadă era un model constituțional liberal și pentru că trecuse prin situația similară nu cu mult timp în urmă, a fost luată drept călăuză, sub un anume aspect, în acest proiect.

Este probabil cazul care sugerează un răspuns: în orice condiții istorice un patern cultural/intercultural, pe care o țară anume îl poate subiectiva, nu este aplicabil în întregime altei țări; cu siguranță există posibilitatea unor similarități conjuncturale care să poată sugera aceleași soluții, dar întotdeauna vor exista elementele diversității care vor

¹⁷⁶ *Ibidem*, pp. 409-410.

¹⁷⁷ G. G. Meitani, *Studie asupra Constituțiunei Românilor sau esplizarea pactului nostru fundamental din 1 iulie 1866*, fascicula I, Tipografia Centru, București, 1880, pp. 35-36.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 46.

¹⁷⁹ Ioan C. Filitti, *Izvoarele Constituției de la 1866 (Originile democrației române)*, București, 1934, pp. 3-23, în Anastasie Iordache, *Instituirea monarhiei constituționale...*, p. 57.

singulariza experiența culturală și o vor face irepetabilă. Este vorba doar de posibilitatea aplicării numai în parte a unui studiu de caz sau model de interculturalitate.

Concluzia la care se ajunge este cea conform căreia nu există patenuri culturale în practică, dar ele pot fi formulate în teorie pentru a se putea sugera rezolvări ale problemelor similare.

CONCLUZIE

Conceptul cultural european este supus fără îndoială contextului globalizării și al mentalității aduse de acest fenomen. Aspectul facil al culturii, posibilitatea de a trece de la un domeniu al culturii la altul foarte repede a devenit o cerință a marketigului cultural, astfel neglijându-se alte aspecte, precum educația, formația psiho-socială. Cultura a devenit un instrument aproape exclusiv al entertainment-ului și este promovată doar sub acest aspect. Astfel că o întrebare de genul: „Europa culturilor sau o cultură europeană?” este foarte greu de pus. Interesele statelor europene tind să devină unificate întrucât o Europă unită este puternică și prezintă toate atuurile unui succes pe toate nivelurile. Dar în același timp diversitatea nu poate fi neglijată, ea fiind bogăția și efervescenta de care este nevoie pentru o rețetă europeană completă.

Comunicarea interculturală aduce acel element lipsă din toată această ecuație, recunoscând aspectul diversității și folosindu-l pentru îmbogățirea celuilalt, și asigurând acel echilibru necesar într-o abordare politică, economică sau de altă natură. În primul rând eforturile conjugate sunt soluția cea mai uzitată într-o Europă culturală, din punct de vedere politic acestea fiind indispensabile în contextul mai multor culturi.

Faptul că Belgia și-a însușit structural ideea de a fi o țară mică și vulnerabilă a marcat o anumită evoluție în istorie a conceptului identității naționale belgiene, dar a dus la o maturitate care a transformat acest dezavantaj istoric într-un important atu de voință politică. Belgianii se folosesc și astăzi de coeziunea câștigată de-a lungul vremii, deși ei se simt și se recunosc, din punct de vedere cultural, diferiți în țara lor. Acesta este firul care leagă eforturile Belgiei pentru o Europă unită, în același timp asigurând prin aceste eforturi și unitatea internă. Acest tip de influență internațională este specific unei țări ale cărei relații externe depășesc cadrul general al unor interese strict economice, diplomatice, geo-strategice. Din acest punct de vedere Belgia este un caz singular.

Cu siguranță că determinismul geografic a fost unul foarte important, ca de altfel și cel istoric. Situaarea între doi mari coloși, Germania și Franța, și chiar vecinătatea cu Olanda, au avut un mare impact asupra vieții poporului belgian și asupra atitudinii pe care și-a construit-o până astăzi despre Europa și despre ceea ce poate ea să aducă. Asemenea tip de relații externe au făcut posibilă însă și o problemă care s-a păstrat în istorie și care face obiectul specificității Belgiei: este vorba despre un anumit tip de naționalism în cadrul celui belgian. Flamanzii se revendică mai întâi flamanzi și mai apoi belgieni, nuanța lingvistică fiind esențială, cu atât mai mult cu cât nici măcar nu există o limbă belgiană. Se pare că dominațiile externe au avut un altfel de efect în Belgia, au adus la un loc populația sub aceeași voință politică și au întărit o conștiință națională, dar au și subliniat diferențele de limbă traduse în elemente culturale de diviziune națională. Pe lângă acest aspect, imigranții reprezintă pentru Belgia provocarea de a merge mai departe și de a demonstra fiabilitatea unei țări multiculturale.

Iar din punct de vedere instituțional, Belgia rămâne consecventă crezului ei, propunând soluții interculturale interesante, care prezintă un anumit tip de autonomie locală, dar și un anumit tip de rezolvare a problemelor naționale generale. Este interesant modul în care belgienii își negociază soluțiile până acolo încât se aprobă o variantă care

nu mulțumește pe nimeni, dar cu care toți sunt de acord. Un principiu interesant folosit în spațiul politic și nu numai, cel cultural fiind de asemenea supus lui.

Poate aspectele cele mai interesante pentru studiul de față sunt atinse în momentul analizei Belgiei ca model de democrație consociațională în teoria lui Arend Lijphart și o aplicare puțin forțată a modelului belgian pe un alt caz, cel al României lui 1866. Lijphart demonstrează că Belgia s-a dezvoltat într-un anumit fel și că este emblematică pentru democrațiile similare, consociaționalul fiind o soluție care poate promite un succes anumit, deși acesta nu este în mod necesar garantat.

Deși aplicarea modelului constituției belgiene peste cazul României de la 1866 și similitățile istorice și conjuncturale se potrivesc și construiesc o imagine potențială a ideii unei metodologii interculturale general valabile, este prematură o asemenea concluzie. Studiarea tuturor țărilor din Europa, din punct de vedere intercultural, ar putea face posibilă identificarea unor parametri comuni sau chiar a unor clișee aplicabile, dar o metodologie interculturală nu poate decât să studieze cazuri specifice și să propună soluții pentru probleme specifice similare. Se pot forța anumite analogii și se poate constata o similaritate crescută între diferite cazuri culturale, dar aceste elemente nu pot face posibilă în condiții firești o aplicare a unui patern intercultural, chiar dacă acesta poate fi identificat într-o formă care să-i permită aspectul practic amintit anterior. Cu siguranță că nu poate fi negată contribuția la comunicarea interculturală a unei asemenea posibile realizări științifice, dar aspectul diversității nu trebuie supus unor categorii universale, deși trebuie surprins aspectul de unitate.

În aceeași măsură în care influența pe care o sugerează geografia prin spațialitatea impusă trebuie pusă în contextul istoric astfel încât o analiză pertinentă să poată genera soluții pe măsură, în același fel este important de constatat că o analiză interculturală trebuie să fie interdisciplinară, o cultură specifică neputând fi valorificată decât având în vedere toate aspectele ei constitutive. Construirea comunicării interculturale, însă, trebuie însoțită de o profundă aplecare spre culturile care participă la ea, de o înțelegere reciprocă și de o formulă de dialog capabile să surprindă nu numai esența culturală, ci și modalitățile diverse de exprimare a ei.

Belgia poate fi considerată mai europeană decât Uniunea Europeană însăși.¹⁸⁰ Poate pentru că, fiind unul dintre membrii acesteia, are interesul precis afirmat și urmărit, specific ei, acela fiind modelarea unei Europe care să existe, în mod sincer, cât mai mult și să existe în contextul unei generări de elemente de unitate, păstrând diversitatea, și în același timp, asigurând un progres la nivel economic pentru fiecare membru al ei. Dar și din motivele care țin de o existență a Belgiei ca stat.

Belgia poate oferi mult Europei din punct de vedere cultural și intercultural. Istoria ei este prin excelență una interculturală, exprimată teritorial și/sau la nivelul comunităților. Acest lucru a generat însă o anumită caracteristică structurală belgienilor, un atu sau poate un dezavantaj; este vorba despre felul de a fi al belgienilor care implică o permanentă căutare a echilibrului, un echilibru însă fragil și nu intim. Iată ceea ce cred belgienii despre ei înșiși și cum traduc aceste gânduri: „Although in Belgium is not a nest of civil wars, by temperament and by tradition we Belgians are inclined toward internal quarrels; however, we recoil before spilt blood, and we hate authoritarianism and police regimes. Furthermore, over a long period of time we have developed a remarkable aptitude for negotiation, which contributes to solutions which never satisfy everybody but

¹⁸⁰ Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images of...*, p. 126.

which are generally accepted. Hopefully this model will lead to succes in the reforms of our institutions.”¹⁸¹

Cu siguranță, Uniunea Europeană nu funcționează având la bază paternul intercultural al Belgiei, dar Belgia este un membru formator. Avantajul Uniunii Europene este concursul *tuturor* culturilor membrilor săi, care sunt destul de mulți și de variați să poată repune în funcțiune tradiția compromisului într-un cadru relativ nou, dar cu idei cu siguranță noi, care să surprindă și necesitatea unui anume tip de confort psihologic, siguranță structurală, care se identifică mai mult în partea răsăriteană a Europei.

¹⁸¹ André Molitor, *The Reform of...*, p. 145.

ANEXE

Harta Belgiei

Partidele politice belgiene în anul 2001¹⁸²

Numele partidului	Traducere	Casa Reprezen- tanților 1999 (Locuri)	Alegerile naționale 1999 (Procente)
Christelijke Volkspartij (CVP)	Creștin Democrați (Flamanzi)	22	14.1
Parti Social Chrétien (PSC)	Creștin Democrați (Francofoni)	10	5.8
Parti Socialiste (PS)	Socialiști (Francofoni)	19	10.1
Socialistische Partij (SP)	Socialiști (Flamanzi)	14	9.6
Vlaamse Liberalen en Democraten (VLD)	Liberali (Flamanzi)	23	14.3
Parti Réformateur Liberal-Front Démocratique Francophone (PRL- FDF)	Liberali și Francofoni	18	10.1
Ecolo	Ecologiști (Francofoni)	11	7.3
Anders Gaan Leven (AGALEV)	Ecologiști (Flamanzi)	9	7.0
Vlaams Blok	Naționaliști Aripa-Dreaptă (Flamanzi)	15	9.9
Volksunie (VU-ID21)	Regionaliștii Flamanzi	8	5.5

¹⁸² Tabelul se află în Jan Beyers and Bart Kerremans, *Diverging Images of...*, p. 129.

Belgium: Historical Dates¹⁸³

AD 768-814 Belgium was an important part of Charlemagne's empire.

1384-1477 Belgium was under the control of the House of Burgundy.

1516 Belgium and the Netherlands came under Spanish control.

1581 Belgium remained under Spanish rule, but the Netherlands declared independence.

The Belgian economy was hurt by lost trade with the Netherlands.

1713 Austria assumed control of Belgium after the War of the Spanish Succession.

1794 French troops drove the Austrians from Belgium. Austria formally ceded Belgium to France in 1797.

1815 Napoleon I of France met his final defeat at Waterloo in central Belgium. Belgium became part of the Kingdom of the Netherlands.

1830 Belgium declared its independence from the Netherlands.

1885 King Leopold II established the Congo Free State. The colony supplied Belgium with raw materials for its growing industrial sector.

1914 Germany violated Belgium's neutrality by invading at the start of World War I. Many battles of the war were later fought in Belgium.

1940 Belgium was again invaded and defeated by Germany during World War II. It was liberated in 1944.

1952 Belgium was a founding member of the European Coal and Steel Community, which became the European Economic Community in 1957, with headquarters in Brussels.

1971 A new constitution formally recognized Belgium's French-, Dutch-, and German-speaking communities.

1993 A constitutional revision made Belgium a federal state. Flanders, Wallonia, and Brussels each became semi-autonomous regions.

¹⁸³ Microsoft® Encarta® Encyclopedia 2002. © 1993-2001 Microsoft Corporation. All rights reserved.

BIBLIOGRAFIE

Cărți și Volume

Baconsky, Teodor, *Puterea schismei – Un portret al creștinismului european*, Editura Anastasia, București, 2001.

Banciu, Angela, *Istoria vieții constituționale în România (1866-1991)*, Casa de editură și presă Șansa S.R.L., București, 1996.

Bitsch, Marie-Thérèse, *La Belgique entre la France et l'Allemagne: 1905-1914*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1994.

Delwitt, Pascal (ed.), *Liberalisme și partide liberale în Europa*, postfață de Cristian Preda, București, Humanitas, 2003.

Dogan, Mattei; Decassy, Dominique; *Cum să comparăm națiunile. Sociologie politică comparativă*, Editura Alternative, 1993.

Dorchy, Henry, *Histoire des Belges, Dés origines à 1991*, De Breck-Wesmael, Bruxelles, 1991.

Filimon, Aurel, *Relațiile româno-belgiene în perioada premergătoare Unirii și în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, Extras din Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, „A. D. Xenopol”, XXVI/1, 1989, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași.

Goldmann, Kjell; Gilland, Karin, *Nationality versus Europeanization: the national view of the nation in four EU countries*, Stockholm University, Department of Political Science, Stockholm, 2001.

Ică, Ioan I. jr.; Marani, Germano; *Gândirea socială a Bisericii. Fundamente, documente, analize, perspective*, Deisis, Sibiu, 2002.

Iordache, Anastasie, *Instituirea monarhiei constituționale și a regimului parlamentar în România*, Editura Majadahonda, București, 1997.

Jordan, Terry G.; Rowntree, Lester; *The human mosaic: a thematic introduction to cultural geography*, Harper & Row, Philadelphia, 1990.

Lijphart, Arend (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium: The dynamics of Cultural Divided Society*; Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1981.

Lijphart, Arend, *Democrația în societățile plurale*, Iași, Polirom, 2002.

Meitani, G. G., *Studie asupra Constituțiunii Românilor sau esplicarea pactului nostru fundamental din 1 iulie 1866*, fascicula I, Tipografia Centru, București, 1880.

Miftode, Vasile; Nacu, Daniela; Cojocaru, Ștefan; Sandu, Antonio; *Dezvoltarea comunităților etno-culturale. Integrare europeană și interculturalitate*, Editura Expert Projects, Iași, 2003.

Noiriel, Gérard, *Population, immigration et identité nationale en France – XIXe-XXe siècle*, Hachette Supérieur, Paris, 1992.

Poledna, Rudolf; Ruegg, François; Rus, Călin; *Interculturalitate - cercetări și perspective românești*, Presa Universitară Clujeană, 2002.

Riker, T. W., D. Litt. Oxon, *Cum s-a înfăptuit România – studiul unei probleme internaționale, 1856-1866*, traducere de Alice L. Bădescu, Editura Alfa, Iași, 2000.

Stanomir, Ioan, *Nașterea Constituției: limbaj și drept în Principate până la 1866*, Editura Nemira, București, 2004.

Sticht, Pamela, *Culture européenne ou Europe des cultures? Les enjeux actuels de la politique culturelle en Europe*, L'Harmattan, 2000.

Trochet, Jean René, *Aires culturelles et civilisation traditionnelles*, Ellipses, Paris, 2000.

Studii și Articole

Beyers, Jan; Kerremans, Bart; *Diverging Images of Consensus: Belgium and Its Views on European Integration*, in Goldmann, Kjell; Gilland, Karin, *Nationality versus Europeanization: the national view of the nation in four EU countries*, Stockholm University, Department of Political Science, Stockholm, 2001, pp. 126-162.

Billiet, Jaak, *Transformările liberalismului în Flandra. Vlaams Liberalen en Democraten (VLD)*, în Delwitt, Pascal (ed.), *Liberalisme și partide liberale în Europa*, postfață Cristian Preda, București, Humanitas, 2003, pp. 224-254.

Clement, Olivier, „A mărturisi într-o societate secularizată” (traducere de Iulian Nistea după *Contacts*, nr. 144/1988), în *Vestitorul Ortodoxiei*, X (1998), nr. 206-207, p. 3.

Dahrendorf, Ralf, *Cvadratura cercului globalizării*, în Ioan Ică, I. jr.; Marani, Germano; *Gândirea socială a Bisericii. Fundamente, documente, analize, perspective*, Deisis, Sibiu, 2002, pp. 443-453.

Dîrdală, Lucian-Dumitru, *Democrația consociațională – concept central în teoria politică a lui Arend Lijphart* in Arend Lijphart, *Democrația în societățile plurale*, Iași, Polirom, 2002.

Gérard-Libois, Jules; Mabile, Xavier; *Belgium Electoral Politics*, in Lijphart, Arend (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium: The dynamics of Cultural Divided Society*; Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1981, pp. 127-138.

Huysse, Luc, *Political conflict in bicultural Belgium*, in Lijphart, Arend (ed.); *Conflict and Coexistence in Belgium: The dynamics of Cultural Divided Society*; Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1981, pp. 107-126.

Janssens, Marcel, *The two literatures in Belgium since 1830* in Lijphart, Arend (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium: The dynamics of Cultural Divided Society*; Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1981, pp. 93-106.

Lijphart, Arend, *Introduction: The Belgian Example of Cultural Coexistence in Comparative Perspective*, in Lijphart, Arend (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium: The dynamics of Cultural Divided Society*; Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1981, pp. 1-12.

Molitor, André, *The Reform of the Belgium Constitution*, in Lijphart, Arend (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium: The dynamics of Cultural Divided Society*; Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1981, pp. 139-153.

Polasky, Janet, *Liberalism and biculturalism* in Lijphart, Arend (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium: The dynamics of Cultural Divided Society*; Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1981, pp. 34-45.

Roosens, Eugeen, *The Multicultural Nature of Contemporary Belgium Society: The Immigrant Community* in Lijphart, Arend (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium: The dynamics of Cultural Divided Society*; Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1981, pp. 61-92.

Schryver, Reginald De, *The Belgian Revolution and the emergence of Belgium's biculturalism*, in Lijphart, Arend (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium: The dynamics of Cultural Divided Society*; Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1981, pp. 13-33.

Severin, Adrian, *Stabilitatea și sfidările multiculturalismului civic în Europa*, în Poledna, Rudolf ; Ruegg, François ; Rus, Călin ; *Interculturalitate - cercetări și perspective românești*, Presa Universitară Clujeană, 2002, pp. 7-21.

Stengers, Jean, *Belgian national sentiments*, in Lijphart, Arend (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium: The dynamics of Cultural Divided Society*; Berkeley: Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1981, pp. 46-60.

Vandermotten, Christian; Medina Lockhart, Pablo; *Geografia liberalismului belgian și european*, în Delwitt, Pascal (ed.), *Liberalisme și partide liberale în Europa*, postfață Cristian Preda, București, Humanitas, 2003, pp. 59-76.

Surse Media și Internet

Microsoft® Encarta® Encyclopedia 2002. © 1993-2001 Microsoft Corporation.

http://en.wikipedia.org/wiki/Baudouin_of_Belgium

http://en.wikipedia.org/wiki/German-speaking_Community_of_Belgium

http://en.wikipedia.org/wiki/Religion_in_Belgium